'रत्नानि'—'रत्नमिति धननाम—Ngh. 2. 10. rt. रम्+क्विप्+न, 'रमेस्त च' uṇ. iii. 14. म of the rt. changed to त। रमयति हर्षयतीति रत्नम्; wealth is called *ratna*, because it gladdens.

'पर्यक्रमीत्'—occupies, fully feasts upon परि—rt. क्रम्—*aor.* 3. sg.—in pres. sense. 'छन्दसि लुङ्लङ्लिटः' Pāṇ. iii. 4.6.

काण्वः प्रस्कण्व ऋषिः। एकं सूर्य-साम, वसुरोचिः सूर्यवर्चा वा ऋषिः। गायत्रीच्छन्दः। सूर्यो देवता। आश्विनशस्त्रे सौर्यक्रतौ सूर्योपस्थाने च विनियोगः।

२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
उदु त्यं जातवेदसं देवं वहन्ति केतवः।
३ १२ ३२ ३ १ २
दृशे विश्वाय सूर्यम्॥११॥३१॥

उत्। ऊम्इति। त्यम्। जातऽवेदसम्। देवम्। वहन्ति। केतवः। दृशे। विश्वाय। सूर्यम्॥११॥

भाष्यसारः। केतवः—प्रज्ञापकाः सूर्याश्वाः सूर्यरश्मयो वा, त्यं—तं प्रसिद्धम्, जातवेदसम् देवं सूर्यम्, विश्वाय—निखिलभूतानां कृते, दृशे—द्रष्टुं सन्दर्शनार्थं,—यथा सर्वे जनाः पश्येयुः तथा—उद्वहन्ति ऊर्ध्वं वहन्ति इत्यर्थः॥ ११॥

His harbingers (the horses or the rays) carry the resplendent sun overhead,—who knows all the living beings,—that all may have him in sight.—11.

सा०-भा०। इयं सौरी। आग्नेयसमाख्यानं ऋत्विजो गच्छन्तीतिवत् प्राणभृत उपदधातीतिवच्च द्रष्टव्यम्। 'केतवः' प्रज्ञापकाः सूर्याश्वाः यद्वा सूर्यरश्मयः 'सूर्यम्' सर्वस्य प्रेरकमादित्यम् उद्वहन्ति, ऊर्ध्वं वहन्ति। 'उ' इति पादपूरणः। उक्तञ्च—'मितात्त्वरेष्वनर्थकाः कमीमिद्विति'—नि० १,९। किमर्थम्? 'विश्वाय' विश्वस्मै सर्वस्मै भुवनाय 'दृशे' द्रष्टुम्। यथा सर्वे जनाः सूर्यं पश्यन्ति तथोर्ध्वं वहन्तीत्यर्थः। कीदृशं सूर्यम्? 'त्यं' तं प्रसिद्धम्, 'जातवेदसं' जातानां प्राणिनां वेदितारं जातप्रज्ञं जातधनं वा, 'देवं' द्योतमानम्। अत्र निरुक्तम्—'उद्वहन्ति तं जातवेदसं देवमश्वाः केतवो रश्मयो वा सर्वेषां भूतानां सन्दर्शनाय सूर्यम्' इति—नि० १२,१५॥ ११॥

११। ऋ० सं० १म० ५० सू० १ ऋ०।

Sāy.'s addl. notes in his com. on the ṚV. mantra—जातवेदसं—जातानि वेत्तीति जातवेदाः। असुन्। 'दृशे'—'दृशे विख्ये च' पा० ३.४.११. तुमर्थे निपातितः। 'सूर्यम्'—राजसूयसूर्यादिना षू प्रेरणे इत्यस्मात् क्यपि रुडागमस्तद्धितो निपातितः।

'उ'—*Ind*ec. has no sense, only used to fill up the metrical deficit (पादपूरणे)। Sāy. has quoted from Nir. 1. 9. in support of his statement. It means—in metrical verses, कम्, ईम्, इत्, उ have generally no meaning but are used in पादपूरण।

'जातवेदसम्'—जात—विद् + असुन्। "जातवेदाः कस्मात्? जातानि वेद; जातानि वैनं विदुः; जाते जाते विद्यत इति वा,—जातवित्तो वा";—he who knows all created beings, is known to all beings, or pervades every being etc. Nir. 7. 19. As to the word वेदस् in the sense of wealth, *vide* : notes on विश्ववेदसम्, SV. 1. 3. and वेदाम् ib. 1. 5.

'त्यम्'—pron. 'त्यत्' masc. accus. sg. *Vide* note on 1. 16.

'केतवः'—rt. चाय् (निशामने, *to note*, *to observe*, 1. u.) with aff. तु, चायस्थाने 'की'-भावः uṇ. 1. 74.—केतुः; nom. pl.—heralds, harbingers : *refers to* the rays that announce the sun's rise.

'विश्वाय'—dat. sg. for विश्वस्मै ; see Sāy.'s addl. notes quoted above. व्यत्ययेन चतुर्थ्याभावता—not declined like pron. Guṇ. takes विश्वाय for विश्वस्य (षष्ठ्यर्थे चतुर्थी) and connects with दृशे, mg. विश्वस्य दर्शनाय, विश्वप्रकाशनाय—Ch.M.bh. 5. 13. 'दृशे'—*see* Sāy.'s addl. notes quoted above, also note on SV. 1. 10. rt. दृश्—aff. के (तुमर्थे) by 'दृशे विख्ये च' Pāṇ. iii. 4. 11.

'सूर्यम्'—The sun, here, is identified with Agni ; dr. rt. सृ *to go* or षू *to send*—क्यप्, 'राजसूयसूर्य॰' Pāṇ. iii. 1. 114. निपातनात् साधुः। सूर्यः सर्त्तेर्वा, सुवतेर्वा स्वीर्यतेर्वा—*Sūrya* is dervd fr *Sṛ* to move, fr *Sū* to impel, or fr. *svīr* to promote well. Nir. 12. 14. cf. Bṛh. D. vii. 128. 'सूर्यः सरति भूतेषु, सुवीरयति तानि वा, again Patañjali's Mahābhāṣya. vol II. P. 86. 'सूसर्तिभ्यां सर्तेरुत्वं सुवतेर्वा रुडागमः। सरत्याकाशे सुवतेर्वा कर्मणीति सूर्यः।

काण्वो मेधातिथिरृषिः। कावं साम, वत्सरोषिरृषिः (क)। गायत्रीच्छन्दः। अग्निर्देवता। अभिकषितलोकप्राप्तौ विनियोगः (ख)।

२ २ ३ १र २र ३ १ २ ३ २
कविमग्निमुप स्तुहि सत्यधर्माणमध्वरे।
३ १ २ ३ १ २
देवममीवचातनम् ॥१२॥३२॥

कविम्। अग्निम्। उप। स्तुहि। सत्यऽधर्माणम्। अध्वरे। देवम्। अमीवऽचातनम् ॥१२॥

भाष्यसारः। हे स्तोतृ-गण! अध्वरे—यज्ञे, कविं—मेधाविनम्, सत्यधर्माणम्—सत्यस्वरूपम्, देवम् अमीव-चातनम्—अमीवानां हिंसकानां शत्रूणां रोगाणां वा नाशकम्, अग्निम् उप-स्तुहि—उपेत्य स्तुतिं कुरु ॥१२॥

(क) 'कावस्य वसुरोचिषः'—आ० ब्रा०।

(ख) 'कावं भवति लोकविन्दु साम, विन्दते लोकं कावेन तुष्टुवानः'—ता० म० ब्रा० ११।५।२४, २५।

(O singers)—glorify, in the sacrifice,—Agni, the wise, resplendent,—ever true to his law, the destroyer of all diseases or the injuring enemies.—12.

सा०-भा० । हे स्तोतृ-सङ्घ ! 'अध्वरे' क्रतौ 'अग्निम्' 'उप-स्तुहि' उपेत्य स्तुतिं कुरु । कीदृशम् ? 'कविं' मेधाविनं 'सत्यधर्माणम्' सत्यवचनरूपेण धर्मेणोपेतं 'देवं' द्योतमानम् 'अमीव-चातनम्' अमीवानां हिंसकानां शत्रूणां रोगाणां वा घातकम् ॥ १२ ॥

१२ । ऋ० सं १ म० १२ सू० ७ ऋ० ।

Sāy's addl. notes in his com. on the ṚV. Mantra rfd. to above—'सत्यं धर्मो यस्येति सत्यधर्मा 'धर्मादनिच् केवलात्' पा० ५।४।१२४ इत्यनिच् समासान्तः । अमीव-शब्दोऽत्र रोग इत्यथात्—'शेव-यह्व-जिह्वा-ग्रीवाप्वामीवाः' उ० १।१५४ इति वन्-प्रत्यये ईडागमो निपातितः (rt. अम्—aff. वन्) । चातनं—चते चदे याचने चेत्यस्माद्धिंसार्थात् णिजन्तात् नन्द्यादित्वात् ल्युः पा० ३।१।१३४ ; अनादेशः पा० ७।१।१ । णेरनिटीति णिलोपः । अमीवानां चातनमिति समासः ।'

'कविम्'—See note on SV. 1. 30.

'सत्यधर्माणम्'—accus. sg.—an epithet referring to Agni ; for gram. *see* Sāy.'s addl. notes ; Agni is so called. as he is true in rewarding the worshippers. *Vide* also the verse SV. 1.42. where Agni is called ऋतः (true).

'अमीव-चातनम्'—rt. अम् (रोगे, *to ail* 3. u. *Vide*: notes on अमैः SV. 1. 11.) —with aff. वन् uṇ. 1. 154. For dr. see Sāy.'s addl. notes above. चातनम्—rt. चत्—णिच् ल्यु (अन)—णेर्लोपः, Pāṇ. vi. 4.51. अमीवं रोगं चातयति नाशयति इति,—one who removes or cures all diseases.

अम्बरीषनृपतेः पुत्रः 'सिन्धुद्वीप'स्त्वष्टृपुत्रस्त्रिशिरा वा ऋषिः, त्रित आप्त्यो वा । द्वे सामनी, काशीते कापोते, वाजमन्दे वा नाम । सूर्यवर्चाः पारावतः पुत्रो वसुरोचिः काशीतः कापोतः वाजमन्दो वा ऋषिः (क) । गायत्रीच्छन्दः । आपो देवताः । प्रातरनुवाके आश्विनशस्त्रे विनियोगः । पुनश्च उदीच्यकर्मणि ग्रह-होमप्रकरणे शनैश्चरस्य होमे, स्नानप्रकरणे मार्जने, श्राद्धप्रकरणे पवित्रासेचने च विनियोगः(ख) ।

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
शं नो देवीरभिष्टये शं नो भवन्तु पीतये ।
२उ ३ १ २
शंयोरभिस्रवन्तु नः ॥१३॥३३॥

(क) 'सूर्यवर्चसः सामनी द्वे, वसुरोचिषो वा, पारावते, काशीते वा कापोते वा वाजमन्दे वा'— आ० ब्रा० ।

(ख) का०म०भा०—२, १६, ६, १८, ४८ ; ८, २२ ।

शम् । नः । देवीः । अभिष्टये । शम् । नः । भवन्तु । पीतये । शंऽयोः । अभि । स्रवन्तु । नः ॥१३॥

भाष्यसारः । देवीः—देव्यः आपः, अस्माकम् अभिष्टये—यज्ञाय, शं—सुखकरा भवन्तु । अपि च अस्माकं पीतये—पानाय, शं—सुखकरा भवन्तु, तथा शं—रोगाणां प्रशमनं, योः यावनम्—रोगाणां शरीरात् पृथक्-करणम् अपनोदनं च कुर्वन्तु, आरोग्यं विधाय शान्तिं विदधतु, अपि च अस्माकम् अभि—उपरि, स्रवन्तु—सिञ्चन्तु ॥ १३ ॥

May the deities—(the waters) be gracious for our sacrifice, be gracious for our drinking,—be sprinkled on us to our health and happiness.—13.

सा०-भा० । 'नः' अस्माकं पापाऽपनोदद्वारेण 'शं' सुखं भवन्तु । 'देवीः' देव्यः आपः 'अभिष्टये' अस्मद्यज्ञाय भवन्तु यज्ञाङ्गभावाय च भवन्तु इत्यर्थः । अपि च न अस्मत्सम्बन्धिने 'पीतये' पानाय च 'शं' सुखं भवन्तु । तथा—'शंयोः' उत्पन्नानां रोगाणां शमनम्, यावनम् अनुत्पन्नानां पृथक्करणं च कुर्वन्तु । अपि च 'नः' अस्माकम् 'अभि' उपरि 'स्रवन्तु' शुद्ध्यर्थं सिञ्चन्तु ॥ १३ ॥

१३ । ऋ० सं १० म० ६ सू० ४ ऋ० । Ṛ̣V. reads 'आपो भवन्तु' instead of शन्नो भवन्तु ।

Guṇa-viṣṇu explains this verse somewhat differently, viz.—'देवीः' देव्यः स्तुत्यादिविषयाः, आपः 'अभिष्टये' उपचयार्थं, 'पीतये' पानाय च, 'नः' अस्माकम्, 'शं' कल्याण्यो भवन्तु, किञ्च, 'शंयोः' कल्याणयोगाय च भवन्तु'—may the waters, worthy of praise or worship,—be full of blessings,—for our drink, for our growth or prosperity and for general welfare.—Ch.M.Bh. 2, 16.

'देवीः'—for देव्यः, rfs to the deified Waters, the deities to whom the original hymn is addressed. 'वा छन्दसि' (Pāṇ. vi. 1. 106.) इति जसि दीर्घस्वरस्य पूर्व-सवर्णो वा, पक्षे देव्यः ।

'अभिष्टये'—अभि—rt. यज् (to sacrifice)—भावे क्ति = अभि + इष्टि, शकन्ध्वादित्वात् अवर्णदीर्घाभावः । इष्टिरिति यज्ञनाम—Ngh. 3. 17 or it may be dervd as अभि—श्वि (शब्द-सङ्घातयोः to speak or to swell)—क्विप्, 'ष्यः सम्प्रसारणम्' (पा० ६।१।२१) इति योगविभागात् सम्प्रसारणम् = अभिष्टि, ४र्थी तादर्थ्ये, mg.—उपचयार्थम्—गुण० छा०म०भा० २।१६ । 'to lend us help'—Grfth. For the word अभिष्टि cf. 'मित्राय पञ्च येमिरे जना अभिष्टिशवसे' Ṛ̣V. iii. 59.8. Sāy. derives it, there, fr. rt. इष्+क्तिन्, by 'मन्त्रे वृषेष०' Pāṇ. iii. 3.96. अभिष्टि, elsewhere, means desired object cf. शतेन नो अभिष्टिभिः···(addressed to Vāyu).—Come with hundred-fold desired objects. Ṛ̣V. iv. 46. 2.

'शम्' (अव्ययम्) 'शमिति सुखनाम'—Nir. 3. 13.
'पीतये' = पा० (to drink) क्तिन्—घा-स्थाभि ई—Pāṇ. vi. 4. 66.

'शंयोः'—शं+युस्, by 'कंशंभ्याम्' (पा० ५।२।१३८) षष्ठी चतुर्थ्यर्थे,—कल्याणयोगाय,—for welfare—Gun. Ch.M.bh. 'शंयुः—सुखंयुः',—coming-in of peace or bliss, Nir. 4. 21 ; also शमनं च रोगाणां यावनं च भयानाम्—removal of diseases and elimination of fears or dangers. *ibid.* cf. 'अथा नः शंयोररपो दधात—now bestow on us bliss and sinlessness. ṚV. X. 15. 4 ; Vs. 19. 55.

कविपुत्र उशना ऋषिः । द्वे सामनी मनाज्यमिति नाम, आङ्गिरसोगौङ्गविर्गौतमो वा (क) । गायत्रीच्छन्दः । अग्निर्देवता । प्रातरनुवाके आग्नेयक्रतोराश्विनशस्त्रे विनियोगः ।

१ २ ३ १२ २र ३ १ २
कस्य नूनं परीणसि धियो जिन्वसि सत्पते ।
१ २ ३ १ २ ३ १ २
गोषाता यस्य ते गिरः ॥ १४ ॥ ३४ ॥

कस्य । नूनम् । परीणसि । धियः । जिन्वसि । सत्पते । गोषाता । यस्य । ते । गिरः ॥ १४ ॥

भाष्यसारः । हे सतां पालक अग्ने, यस्य तव गिरः—स्तुतयः, गोषाता—गोषातौ गवां लाभे भवन्ति । स त्वम् नूनम्—इदानीं, कस्य—कीदृशस्य जनस्य, परीणसि—परीणसः—बह्वीः, धियः—कर्माणि, जिन्वसि—प्रीणयसि ॥ १४ ॥

O lord of the good,—prayers to whom are conducive to the gain of cows (cattle),—whose liberal ceremonies dost thou now entertain or with whose sacrificial performances art thou now pleased ?—14.

सा०-भा० । हे 'सत्पते' सतां पते, अग्ने, 'नूनम्' इदानीं 'कस्य' कीदृशस्य जनस्य 'परीणसि' बहूनि 'धियः' कर्माणि 'जिन्वसि' प्रीणयसि । 'यस्य' 'ते' तव सम्बन्धिन्यः 'गिरः' स्तुतयः 'गोषाता' गोषातौ गवां लाभे भवन्तु खलु । तस्मात्त्वं कुत्र तिष्ठसि ? अस्माकमिदानीं गवेच्छा प्रवर्त्तते । यद्वा हे अग्ने, त्वमिदानीं कस्य कर्माणि प्रीणयसि ? न कस्यापीत्यर्थः । अस्माकमेव कर्माणि प्रीणयेति भावः ॥ १४ ॥

इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने
प्रथमस्याध्यायस्य तृतीयः खण्डः ।

१४ । ऋ० सं० ८ म० ८४ सू० ७ ऋ० । ṚV. reads 'परीणसः' instead of 'परीणसि' and 'दस्पते' (the lord of the house) instead of सत्पते ।

'परीणसि'—व्यत्ययेन २या-स्थाने ७मी, परीणसेति बहुनाम Ngh. 3. 1. here means abundant or liberal.

(क) । 'गोराङ्गिरसस्य सामनी द्वे गोतमस्य वा मनाज्ये—षा० ब्रा० ।

'श्रिष्विष'—*Vide* note on श्रिष्वति SV. I. 27.

'गोषाता' loc. sg.—for गोषातौ, *stem* गोषाति ; fr. षण् (संभक्तौ—to distribute. I.), or षणु (दाने to give 8. u.) + क्तिन्, आकारोऽन्तादेशः—'जनसनखनां सञ्-झलोः' Pāṇ. vi. 4. 42. —सातिः दानम्। गवां सातिः—गोषातिः, (स *becomes* ष) by 'सनोतेरनः' Pāṇ. viii. 3. 108. गोषाती इति ओौविभक्ति-स्थाने 'सुपां सुलुक्०' पा० ७।१।३९ इति डा। For the rt. *vide* : notes on सनिम् SV. I. 28.

अथ प्रथमप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे चतुर्थी दशतिः।

बार्हस्पत्यस्तृणपाणिः शंयुर्ऋषिः। चत्वारि सामानि। द्वे सामनी भरद्वाजस्य सम्बन्धिनी 'उपहवौ' एतन्नामके, तृतीयं साम श्रौष्टीगवं श्रुष्टिगुर्नाम ऋषिः, चतुर्थं साम वैश्वानराख्यस्याग्नेः स्वभूतं यज्ञायज्ञीयं, भरद्वाजस्य ऋषेः सम्बन्धि वा (क)। बृहतीच्छन्दः (ख)। अग्निर्देवता। यज्ञे यज्ञे संस्तुतेऽग्नौ यज्ञस्य प्रतिष्ठायां विनियोगः(ग)।

२ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
यज्ञा यज्ञा वो अग्नये गिरा गिरा च दक्षसे।
१ २ २२३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १२ २र
प्र प्र वयममृतं जातवेदसं प्रियं मित्रं न शंसिषम् ॥१॥३५॥

यज्ञा। यज्ञा। वः। अग्नये। गिरा। च। दक्षसे। प्र। प्र। वयम्। अमृतम्। जातऽवेदसम्। प्रियम्। मित्रम्। न। शंसिषम् ॥ १ ॥

भाष्यसारः। हे स्तोतारः, वः—यूयम् विभक्तिव्यत्ययः, यज्ञा यज्ञा—यज्ञे यज्ञे, प्रतियज्ञं दक्षसे—प्रवृद्धाय अग्नये, गिरा गिरा—स्तुत्या, संभजत। वयम् अपि अमृतं—मरण-रहितम्, जातवेदसं—जातानां वेदितारम् वा, मित्रं न—सखि-स्वरूपं प्रियम् अग्निम्, प्र प्र पादपूरणे, शंसिषम्—प्रशंसामः ॥ १ ॥

(O praisers)—adore, with songs of praise, mighty Agni, in every sacrifice and let us glorify immortal Agni,—the knower of all the born beings,—like an affectionate friend.—1.

(क) 'भरद्वाजस्योपहवौ द्वौ श्रौष्टीगवं तृतीयमग्नेर्वैश्वानरस्य यज्ञायज्ञीयं भरद्वाजस्य वा'—आ० ब्रा०।

(ख)। 'बृहती जागतस्त्रयश्च गायत्राः'—पि० छ० सू० ३ष० २६सू०। The *Bṛhatī* metre has, in the first half,—two lines each having 8 syllables ; the 3rd pāda or foot has 12 syllables, and 4th pāda has, again, 8 syllables,—altogether 36 syllables (8 + 8 + 12 + 8) in four pādas.

(ग) "यज्ञा यज्ञा वो अग्नय इत्यग्निर्वै यज्ञो यज्ञ एव तद् यज्ञं प्रतिष्ठापयति"—ता० म० ब्रा० ११।५।२।

सा०-भा० । हे स्तोतारः ! 'वः' यूयं 'यज्ञा यज्ञा' यज्ञे यज्ञे सर्वेषु यागेषु 'दक्षसे' प्रवृद्धाय 'अग्नये' 'गिरा गिरा' स्तुतिरूपया वाचा स्तोत्रं कुरुतेति शेषः । 'च'-शब्दो भिन्नक्रमो 'वः' इत्यस्मात्परो द्रष्टव्यः । यूयं च स्तोत्रं कुरुत, वयमपि तमग्निं 'प्र प्र शंसिषम्' 'प्रसमुपोदः पादपूरणे' (पा० ८,१,६) इति प्र-शब्दस्य द्विरुक्तिः पादपूरणार्था । व्यत्ययेनैकवचनम् (पा० ३,४,९८)। छान्दसो लुङ्—प्रशंसामः । कीदृशम् ? 'अमृतं' मरण-रहितम् । 'जातवेदसं' जातानां वेदितारं जात-प्रज्ञानं जात-धनं वा । 'मित्रं न' सखि-भूतमिव प्रियमनुकूलम् । यद्वा व्यत्ययेन त्वमित्यस्य वसादेशः (पा०३,४,९८) । 'अग्नये' इति च कर्मणि चतुर्थी—'क्रियाग्रहणमपि कर्त्तव्यम्' इति कर्मणः सम्प्रदानत्वात् । च-शब्दश्च णिति निपातश्चेदर्थे वर्त्तते । दक्षस इति दक्षेर्वृद्धिकर्मणः अन्तर्भावित-ण्यर्थाल्लटि रूपम् । 'चण्योगान्निपातैर्यद्व्यदिहन्त' इति निघातप्रतिषेधः । तत्रायमर्थः—हे स्तोतस्त्वं यज्ञे इममग्निं गिरा स्तुत्या दक्षसे च वर्धयसि चेत्, वयमपि अमृतत्वादि-गुणकं तं प्रशंसामः ॥ १ ॥

१ । ऋ० स० ६म० ४८ सू० १ऋ० । उ० आर्चि० १, १, २०, १ ।

'यज्ञा यज्ञा'—यज्ञे यज्ञे, 'सुपां सुलुक्' पा ७।१।३९ इति ७मी-विभक्तिस्थाने डाऽऽदेशः । वीप्सायाम् द्वित्वम् by 'नित्यवीप्सयोः' Pāṇ. viii. 1. 4.

'वः'—यूयम् *vide* note on SV. 1. 21.

'दक्षसे'—दक्ष् (वृद्धौ, *to rise*) + असुन् = दक्षस्, dat. sg. 'दक्षतेः समर्धयतिकर्मणः' Nir. 1. 7. to cause to accomplish. दक्षिणा is a derivative of this rt. दक्षो बलनाम Ngh. 2. 9. Sāy. assigns another explanation to this verse, in which case he takes दक्षसे as a finite verb, in pres. tense. 2. sg. instead of as an epithet of अग्नये ; the mg. in that case, is—'O worshipper, if thou dost magnify i. e. kindle (दक्षसे—वर्धयसि) Agni, then we shall laud him'.

'प्र प्र'—the double use of प्र is for filling up the metrical deficit (see Sāy. above). For double use of प्र, सम्, उप, उद in making up metrical deficit, *Vide* : examples—प्र प्रायमग्निर्भरतस्य शृण्वे । उपोप मे परामृश । किं नोदुदु हर्षसे दातवा उ । —काशिका ।

'शंसिषम्'—प्रशंसामः, rt. शंस् (स्तुतौ, *to praise*) + लुङ्, (aor.) 1. sg. Singular use in plural sense by व्यत्यय or Vedic anomaly, so also लुङ् (aor.) for लट् (pres.). Pāṇ. iii. 4. 6.

'जातवेदसम्'—*vide*. note on SV. 1. 31.

प्रस्तावच्युतो भवतीति । सामत्रयम्; 'कार्तवेश'-नामकं 'कार्तयश'-नामकं वा, द्वितीयं वार्षं वृषेयो नाम वसिष्ठस्सम्बन्धि, तृतीयं साम कार्तवेशनामकमेव (क)। बृहतीच्छन्दः। अग्निर्देवता।

२ १ २ २ १ २ २ २ २ २ १ २
पाहि नो अग्न एकया पाह्यू३त द्वितीयया।
१ २ १ २ १ १ २ १ १ २ २ १ २
पाहि गीर्भिस्तिसृभिरूर्जांपते पाहि चतसृभिर्वसो ॥२॥३६॥

पाहि । नः । अग्ने । एकया । पाहि । उत । द्वितीयया । पाहि गीर्भिः । तिसृभिः । ऊर्जाम्ऽपते । पाहि । चतसृभिः । वसो ॥ २ ॥

भाष्यसारः । हे ऊर्जाम्पते—अन्नस्वामिन्, बलाधिपते वा, वसो—धन-स्वरूप, धनप्रद अग्ने ! अस्मान् एकया ऋग्रूपया गिरा, पाहि—रक्ष, द्वितीयया ऋचा—यजुर्लक्षणया गिरा,—पाहि। तिसृभिः गीर्भिः—स्तुतिभिः ऋग्-यजुः-सामलक्षणाभिः, अभिष्टुतः सन् पाहि। चतसृभिः गीर्भिः—ऋग्-यजुः-सामाथर्वलक्षणाभिरिति केचित्; अभिष्टुतस्त्वम् नः अस्मान् पाहि ॥ २ ॥

O Agni, protect us by one (Ṛk or song of praise), protect us by the second ; O lord of might or food, protect us by three hymns, O (source of) wealth, protect us by four-fold prayers.—2.

सा०-भा० । हे 'अग्ने' ! 'नः' अस्मान् 'एकया' ऋचा गिरा 'पाहि' रक्ष। 'उत' अपि च। 'द्वितीयया' ऋचा 'पाहि' पालय। 'तिसृभिः' 'गीर्भिः' स्तुतिभिः 'ऊर्जाम्' अन्नानां बलानां वा हे 'पते' स्वामिन्, तथा 'पाहि'। हे 'वसो'! वासक (निवासहेतुभूत) अग्ने ! 'चतसृभिः' गीर्भिः 'पाहि' ॥ २ ॥

२। ऋ० सं० ८म० ६०सू० ९ऋ०। उ० आर्चि० ७, २, ४, १। यजुः २७, ४३।

'एकया'—'ऋचा'—'by one *Ṛk* or prayer'—Sāy. 'by one song'—*Grfth*, by the Ṛg-veda (according to Viv).

'द्वितीयया'—by the second '*Ṛk*'—prayer or song—Sāy. by the Yajur-Veda (according to Vivaraṇa).

'तिसृभिः'—'by the three songs or hymns'—by the three Vedas—the Ṛg-Veda, Yajur-Veda and Sāma-Veda (according to Viv.).

'चतसृभिः'—'by four hymns or prayers' —by the four Vedas—the Ṛg-Veda, Yajur-Veda, Sāma-Veda and Atharva-Veda. Mahidhar explains the four as the Ṛk, Yajus, Sāman and Nigada.

(क) 'कार्तयशं च कार्तवेशं च वार्षं च कार्तवेशमेव'—ब्रा० भा०।

'वसो'—*Voc.*—वसु धननाम—Ngh. 2. 10. वसं आच्छादयति शुक्लमिति—वस्+उ, un. 1. 10 ; here rfs. to 'Agni', who is the source of wealth, so identified with it. *Vide* : note on 'विश्ववेदसम्' SV. 1. 3. Say. explains the word as *Vāsaka* i.e. the cause of living ; without Agni, living being impossible (fr. rt. वस् *to live*) ; giver of dwellings—*Wils.*

ऊर्जाम्पते—*Voc.*—*stem* ऊर्जांपति। rt. ऊर्ज् (बल-प्राणनयोः, *to give strength or to make one live*)+क्विप्=ऊर्क् अन्नम्, ऊर्जयति प्राणयति बलं ददाति इति वा। 'ऊर्गिति अन्ननाम' Ngh. 2. 7. ऊर्जे—अन्नाय Nir. 9. 27. cf. आपो हि ष्ठा मयोभुवस्ता न ऊर्जे दधातन,—ye waters are indeed beneficent, as such yield us food ṚV. x. 9. 1. also ऊर्जं वहन्तीरमृतं घृतं पयः कीलालं परिस्रुतम्,—the nectarine food consisting of ghee, milk and boiled rice is offered. Ch.M.bh. 8. 48 ; चतस्र ऊर्जं दुदुहे पयांसि—she yields food and waters for the four quarters. ib. viii. 100. 10.

बार्हस्पत्यस्तृणपाणिः शंयुर्ऋषिः। द्वे सामनी—भरद्वाजस्य पृश्निनी घृतश्चामके (क)। बृहतीच्छन्दः। अग्निर्देवता।

२ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २
बृहद्भिरग्ने अर्चिभिः शुक्रेण देव शोचिषा।
२ १ २ २ १ २ २ १ २
भरद्वाजे समिधानो यविष्ठ रेवत्पावक दीदिहि ॥ ३ ॥ ३७ ॥

बृहत्ऽभिः। अग्ने। अर्चिऽभिः। शुक्रेण। देव। शोचिषा। भरत्ऽवाजे। सम्ऽइधानः। यविष्ठ। रेवत्। पावक। दीदिहि ॥ ३ ॥

भाष्यसारः। हे देव, यविष्ठ—युवतम, पावक अग्ने! त्वं शुक्रेण—समुज्ज्वलेन, शोचिषा—तेजसा, भरद्वाजे एतन्नामके मुनौ, अन्नस्य विधातरि यजमाने वा—इति केचित्। समिधानः—समिध्यमानः सन्, बृहद्भिः—महद्भिः, अर्चिभिः—शिखाभिः, नः—अस्मदर्थं, रेवत्—धनयुक्तं यथा तथा, दीदिहि—दीप्यस्व ॥ ३ ॥

O glowing, sanctifying, most juvenile Agni, with thy far-reaching flames,—being kindled to 'Bharadvāja' (the sage of that name or the sacrificer who offers food or oblation), shine with bright (pure) effulgence—putting forth riches to us.—3.

सा०-भा०। हे 'देव!' दानादि-गुण-युक्त! 'यविष्ठ' युवतम! 'पावक' शोधक! अग्ने! 'शुक्रेण' निर्मलेन 'शोचिषा' तेजसा 'भरद्वाजे' अस्मदुद्गातरि 'समिधानः' समिध्यमानस्त्वं 'बृहद्भिः' महद्भिः 'अर्चिभिः' तेजोभिः 'नः' अस्मदर्थं 'रेवत्' धनयुक्तं यथा भवति तथा 'दीदिहि' दीप्यस्व ॥ ३ ॥

(क)। 'भरद्वाजस्य पृश्निनी द्वे—पा० ग्रा०।

३। ऋ० सं० ६ मं० ४८ सू० ७ ऋ०। Ṛv. reads 'रेवत्रः शुक्र दीदिहि द्युमत् पावक' instead of 'रेवत् पावक दीदिहि'।

'ऊर्जः'—rt. ऊर्ज् (ऊर्जी) or ऊध् + अत्-प्रत्ययः, निपातनात् साधुः—'वर्त्तमाने पृषद्बृहन्महत्०' uṇ. ii. 81. मर्हति अर्चति बाऽसौ इति ऊर्जम् = महत्। ऊर्जदिति महतो नामधेयम्, Ngh. 3. 3.

'अर्चिभिः'—अर्च् (पूजायाम्, *to worship* 1. p.)—इसि, 'अर्चिशुचि०' uṇ. 2. 106.—'अर्चिरिति ज्वलतो नाम'—Ngh. 1. 17. Nir. 2. 28.

'शोचिषा'—rt. शुच् *to gleam* 1. u.—aff. इसि, 'अर्चिशुचि०' *Vide* note on SV. 1. 12. and अर्चि above.

'भरद्वाजे'—with regard to sage Bharadvāja, or भरद्वाज may mean यजमान (sacrificer), in that case the derivative sense is—'वाजम् अन्नं (Ngh. 2. 7.) भरति यः'। a sacrificer may be called भरद्वाज, as he offers oblation to gods through Agni.

'यविष्ठ'—*voc.*—यु + कनिन् uṇ. 1. 156.—युवन्, spv. dg. इष्ठन्, युव becomes यव by 'स्थूलदूरयुव०' Pāṇ. vi. 4. 156. Agni is often called अजरः—undecaying (SV. 1.24.), ever young.

'रेवत्'—रयि + मतुप्—रेवत्। रयि-स्थाने 'रे' by 'रयेर्मतौ बहुलम्'—कात्यायनः। मतोर्मस्य वः by छन्दसीरः Pāṇ. viii. 2. 15.

'दीदिहि'—rt. दिव् (*to shine*), imp. (लोट्) हि ; शपः श्लुः—बहुलं छन्दसि ii. 4. 76 ; तुजादीनाम् अभ्यासदीर्घः—Pāṇ. vi. 1. 7.

मैत्रावरुणो वसिष्ठ ऋषिः। एकम् अङ्गिरसः पुत्रस्य उरोः साम (क)। बृहतीच्छन्दः। अग्निर्देवता। प्रातरनुवाके आश्विनशस्त्रे विनियोगः।

१ २ ३ १ २ ३ १ २
त्वे अग्ने स्वाहुत प्रियासः सन्तु सूरयः।
१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १२ ३२ ३ १
यन्तारो ये मघवानो जनानामूर्वं दयन्त गोनाम् ॥४॥३८॥

त्वे। अग्ने। सुऽआहुत। प्रियासः। सन्तु। सूरयः। यन्तारः। ये। मघऽवानः। जनानाम्। ऊर्वम्। दयन्त। गोनाम् ॥ ४ ॥

भाष्यसारः। हे अग्ने, स्वाहुत—सुष्ठु अभिहुत, त्वे—तव, सूरयः—स्तोतारः, ये च मघवानः—धनवन्तः, जनानां—प्राकृतानां मनुष्याणाम्, यन्तारः—नेतारो, गोनां—गवां ऊर्वं—समूहं, दयन्त (दयन्ते)—ददति वितरन्ति, ते तव प्रियासः प्रियाः भवन्तु ॥ ४ ॥

O Agni, well served with oblation or well addressed (by the sacrificers), may the singers of thy praise, who are also the rich leaders of men and who distribute multitude of cows as gifts,—be dear to thee.—4.

(क) 'अपीपतिरिरुवत साम'—भा० ग्रा०।

सा०-भा०। हे 'अग्ने'! 'स्वाहुत' यजमानैः सुष्ठु आहुत! 'त्वे' तव 'सूरयः' प्रेरकाः स्तोतारः 'प्रियासः' प्रियाः 'सन्तु' भवन्तु। किञ्च, 'ये' 'मघवानः' धनवन्तः 'यन्तारः' प्रदातारः जनानाम् अस्मदीयानाम्—'ऊर्वम्' समूहम् 'गोनां' गवां च ऊर्वं समूहं 'दयन्त' प्रयच्छन्ति, ते च तव प्रियाः सन्तु इति पूर्वेणान्वयः॥ ४॥

४। ऋ० सं० ७म: १६ सू० ७ ऋ०। Ṛ̣V. reads 'ऊर्वान्' instead of 'ऊर्वम्'।

'त्वे'—तव, युष्मत् *gen. sg.* 'सुपां सुलुक्' पा० ७।१।३९ इति विभक्तेः शेआदेशः।

'स्वाहुत'—*Voc.*—सुष्ठु आहुत। *Vide*: notes on SV. 1. 4; 1. 26. सु+आ+हु or हु+क्त।

'प्रियासः'=प्रियाः—'आज्जसेरसुक्' Pāṇ. vii. 1. 50.

'सूरयः'—rt. सू (प्राणिप्रसवे, *to give birth*)+क्रिः uṇ. 4. 64. 'सूरिरिति स्तोतृनाम' Ngh. 3.16. cf. 'तद् विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति सूरयः'।

'यन्तारः'—fr. rt. इ. *to go*, —तृच् leaders,—or यम् *to give*,—donors.

'मघवानः'—धनवन्तः, lords of wealth.—rt. महि (वृद्धौ, *to increase*) or rt. मंह *to give* (मंहतेर्दानकर्मणः Nir. 1. 7.)---कः घञर्थे, Vār. iii. 3. 58. पृषोदरादित्वात् हस्य घः। मंह्यते दीयते इति मघं—धनम्। मघ+मतुप्। मस्य वः। अष्टाविंशतिधननामसु मघशब्दः पठितः—Ngh. 2. 10.

'जनानाम्'—either to be taken with जनानां यन्तारः or जनानां दयन्ते—in the latter case 6th case is used in connection with दय by अधीगर्थदयेशां कर्मणि। Pāṇ. ii. 3. 52.

'ऊर्वम्—उरु इति बहुनाम Ngh. 3. 1. उरु accus. sg. वा छन्दसीति 'अमि पूर्वः' (पा० ६, १, १०७) इत्यस्यापवादः, 'अन्येषामपि दृश्यते' इति संहितायामुकारदीर्घः।

'दयन्त'—दयन्ते fr. rt. दय (दाने, *to give* 1. Ā.) pres. 3. pl.

'गोनाम्'—*gen. pl.* the alternative form is गवाम् by 'गोः पादान्ते' Pāṇ. vii. 1. 57.

बार्हस्पत्यो भरद्वाज ऋषिः। द्वे सामनी पौरुमद्गे, गौतमऋषिः आङ्गिरसः पुरुमद्गो वा (क)। बृहतीच्छन्दः। अग्निर्देवता। प्रातरनुवाके आश्विनशस्त्रे विनियोगः।

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

अग्ने जरितर्विश्पतिस्तपानो देव रक्षसः।

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २

अप्रोषिवान् गृहपते महाँ असि दिवस्पायुर्दुरोणयुः॥ ५॥ ३६

अग्ने। जरितः। विश्पतिः। तपानः। देव। रक्षसः। अप्रोषि-ऽवान्। गृहऽपते। महान्। असि। दिवः। पायुः। दुरोणऽयुः॥ ५॥

(क) 'गौतमस्य पौरुमद्गं द्वे पुरुमद्गस्य वाङ्गिरसस्य'—भा० ब्रा०।

भाष्यसार: । हे देव जरितः—स्तोतः स्तुत्य अग्ने, विश्पतिः—प्रजापतिः, रक्षसः—रक्षसाम्, तपानः—सन्तापकः असि । हे गृहपते अग्ने, त्वं अप्रोषिवान्—यजमानगृहं न जातु त्यजन्, सततं तत्र स्थितो महान् पूज्यः भवसि । दिवः—द्युलोकस्य, पायुः—पाता रक्षकः । दुरोणयुः दुरोणं—गृहं यजमानगृहमित्यर्थः यौति मिश्रयति—सदा तत्र तिष्ठन् इत्यर्थः—अग्निशालायां स्थापितः असि ॥ ५ ॥

O glowing, laudable Agni, the lord of men, the consumer of the Rakṣasas, the tutelary deity of the homestead (of the sacrificer), the protector of heaven, never leaving but being ever present in the house (of the worshipper),—thou art great or adorable.—5.

सा०भा० । हे 'अग्ने देव', 'जरितः' स्तोतः, स्तुत्य इत्यर्थः । 'विश्पतिः' प्रजानां पालकः 'रक्षसः' राक्षसानां 'तपानः' सन्तापकः 'असि' । हे 'गृहपते' ! यजमानगृहस्य पालकाग्ने ! त्वम् 'अप्रोषिवान्' यजमानस्य गृहमत्यजन् 'महान्' अतिशयेन पूज्योऽसि । 'दिवः' द्युलोकस्य 'पायुः' पाता । 'दुरोणयुः' यजमानगृहस्य मिश्रयिता सर्वदा वर्त्तमानः इत्यर्थः । तादृशस्त्वं महानसीत्यर्थः ॥ ५ ॥

५ । ऋ० सं० ८म० ६० सू० १९ ऋ० । ṚV. reads **गृहपतिः** (nom. sg.) instead of **गृहपते** (voc.) the SV. reading ; also **'तपान'** (voc.) instead of **'तपानः'** (nom.).

'जरितः'—*voc.* of जरितृ,—rt. जॄ (वयोहानौ, *to grow old* ; स्तुतौ वा, or *to praise.*) + तृच्—the old are venerable, so it conveys the sense 'स्तुत्यः, laudable—praiseworthy ; 'स्तोतः—स्तुत्य,'—Sāy. and 'praise-singer'—*Grfth.* 'जरिता स्तोतृनाम' Ngh. 3. 16. 'जरते: स्तुतिकर्मणः' *vide* notes on जराबोध SV. 1. 15. cf. 'इन्धान एनं जरते स्वाधीः' while kindling, the man of noble wisdom praises him. ṚV. x. 45. 1. VS. 12. 18.

'विश्पतिः'—*Vide* : note on SV. 26.

'तपानः'—fr. rt. तप् (सन्तापे, *to burn, to torture*)—Prof. Max Muller's edition of the ṚV. has तेपानः in Mantra text, Pada text and Sāy.'s commentary. It is perhaps a misprint for तपानः ।

'रक्षसः'—gen. sg. जातौ एकवचनम्—singular to denote the whole class.—रक्ष्यतेऽस्मादिति अपादानवाची असुन्—Sāy.'s com. on ṚV. i. 35. 10. ; 'रक्षो रक्षितव्यमस्मात् रहसि क्षणोतीति वा, रात्रौ नक्षते इति वा—from him we are to save ourselves (rt. रक्ष्), he attacks (rt. क्षण्) secretly, he roams (rt. नक्ष्) at night. Nir. 4. 18.

अप्रोषिवान्—not gone away, M.W.S.E. Dict. p. 59, col. 3. top. नञ्—प्र + वस् (*to live*) + क्वसु, 'अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते' Pāṇ. iii. 2. 75.

'दिवस्पायुः'—Agni is called the protector or maintainer of heaven, inasmuch as he conveys to the gods the oblations offered by men, thus he protects the divine region.

पायुः—rt. पा (पालने, to protect)—with aff. उण् uṇ. 1. 1. cf. 'भुवनस्य सनता पायुरग्नि' ।

दुरोणयुः—दुरोणं गृहं यौति—मिश्रयति—rt. यु + aff. कु। 'दुरोण इति गृहनाम, दुरवा भवन्ति दुस्तर्पाः' *duroṇa* is a synonym of house, they (homes) are difficult to be satisfied (dur + rt. *av* to satisfy) i.e. difficult to be provided for. Nir. 4. 5. cf. 'जुष्टो दमूना अतिथिर्दुरोण इमं नो यज्ञमुप याहि विद्वान्'—devoted to the house, welcome guest in dwelling places ; come to this our sacrifice, O wise one. ṚV. v. 4. 5 ; AV. 7.73.9 ; also 'समिद्धो अद्य मनुषो दुरोणे देवो देवान् यजसि जातवेदः' kindled to-day, in the abode of man, O god···thou offerest sacrifice to the gods. ṚV. x. 110. 1 ; AV. 5. 12. 1 ; VS. 29. 25.

काण्वः प्रस्कण्व ऋषिः। द्वे सामनी माण्डवे जमदग्निगोत्रस्य मण्डोरितिनामकऋषेः मण्डोर्वा (क)। बृहतीच्छन्दः। अग्निर्देवता। नवस्तोत्रीयात्मकसन्धिस्तोत्रेण स्तोतुं मध्ये व्युष्टिः स्यादिति शङ्का यद्युदियात् तदाऽग्ने विवस्वदुषस इति प्रगाथेऽग्निदेवत्ये सन्धिना स्तोत्रेण त्रिवृत् स्तोमेन स्तुयुः (ख)। नवग्रह-होमे बुध-होमे विनियोगः (ग)।

२ ३ १२ ३१२३१२ ३२

अग्ने विवस्वदुषसश्चित्रं राधो अमर्त्य ।

२ ३१२ ३ २३२ ३१ २३१२

आ दाशुषे जातवेदो वहा त्वमद्या देवाँ उषर्बुधः ॥६॥४०॥

अग्ने । विवस्वत् । उषसः । चित्रम् । राधः । अमर्त्य । आ । दाशुषे । जातऽवेदः । वह । त्वम् । अद्य । देवान् । उषःऽबुधः ॥ ६ ॥

भाष्यसारः। हे अमर्त्य जातवेदः अग्ने, उषसः सकाशात्, विवस्वत्—विशिष्ट-निवासोपेतम्—ज्योतिर्मयम् वा, चित्रं—विविधम्, राधः—धनम्, दाशुषे—हविर्दत्तवते यजमानाय, आ वह—आनय, किञ्च अद्य उषर्बुधः—उषाकाले प्रबुद्धान् देवान्, आवह ॥ ६ ॥

O immortal, omniscient Agni, bring to the offerer (of oblations) i.e. the sacrificer, from Uṣas (the Deity of the dawn), various, refulgent treasures, with excellent habitable dwellings ; bring (also) hither, to-day, the gods, who awake with the dawn.—6.

सा०-भा०। हे 'अग्ने', त्वम् 'उषसः' उषोदेवतायाः सकाशात् 'राधः' धनं 'दाशुषे' हविर्दत्तवते यजमानाय 'आवह' आनीय प्रापय। सोऽग्निर्विशिष्यते।

(क) "मण्डोर्जामदग्न्यस्य सामनी द्वे माण्डवे वा'—आ० ब्रा०।

(ख) 'अग्ने विवस्वदुषस इति सन्धिना स्तुयुः प्राणा वै त्रिवृत् स्तोमानां प्रतिष्ठा रथन्तरं साम्नां प्राणेष्वेवोपयन्ति [illegible] प्रतिष्ठाय।'—ता० म० ब्रा० ९,३,४।

(ग) छा० म० भा०, २, १२।

'अमर्त्य' मरणरहित ! हे 'जातवेदः' जातानां वेदितः ! कीदृशं राधः ? 'विवस्वत्' विशिष्टनिवासोपेतम्। 'चित्रं' नानाविधम्। किञ्च 'अद्य' अस्मिन् दिने 'उषर्बुधः' उषःकाले प्रबुद्धान् देवानावह ॥ ६ ॥

६। ऋ० सं० १म० ४४ सू० १ ऋ०। उ० आर्चि० ८, १, ६, १।

Sāyaṇ's addl. notes in his com. on Ṛ.V. Stanza—जातवेदशब्दं यास्को व्याचष्टे, जातवेदाः कस्मात्—जातानि वेद जातानि वैनं विदुर्जाते जाते विद्यत इति वा जातवित्तो वा जातधनो जातविद्यो वा जातप्रज्ञानो यत्तज्जातः पशूनविंदतेति तज्जातवेदसो जातवेदस्त्वमिति ब्राह्मणम्। तस्मात् सर्वान् ऋतून् पशवोऽग्निमभिसर्पन्तीति च—नि ७.१९ इति। विवस्वत्—विशिष्टनिवासोपेतं विवासनं विवः,—तद्युक्तम्। वस् निवासे। विपूर्वादस्माद्भावितण्यर्थात् संपदादिलक्षणो भावे क्विप् तदस्यास्तीति मतुप्। मादुपधाया इति वत्वम्। 'राधः'—राध. संसिद्धौ। राध्नोत्यनेनेति राधो धनम्। करणेऽसुन्। जातवेदः—जातानि वेत्तीति जातवेदाः—असुन् प्रत्ययः। वेद इति धननाम। जातं धनं यस्य च तादृशः।

'विवस्वत्'—वि वस् (निवासे, *to dwell*) क्विप्—विवस्+मतुप्=together with dwellings Sāy. or from the rt. वस् to shine—refulgent, shining.—*Grfth.*

'राधः'—'राधः' इति धननाम Ngh. 2. 10. fr. rt. राध (संसिद्धौ, to succeed)+असुन् राध्नोति कार्य्याणि इति राधो धनम्।

'दाशुषे'—*Vide* : note on SV. 1. 30.

'जातवेदः'—*Vide* : SV. 1. 31. and Sāy.'s addl. notes quoted above.

'वहा'—rt. वह् (प्रापणे, to bring), imp. 2. sg. 'द्व्यचोऽतस्तिङः'—पा० ६।३।१३५ इति दीर्घः।

'अद्या'—सद्यःपरुत्'—पा० ५।३।२२ इति निपातनात् सिद्धम्। ततः 'निपातस्य च' पा० ६।३।१३६ इति दीर्घः। cf. 'अद्या देवा उदिता सूर्यस्य'।

'उषर्बुधः—waking at dawn, referring to the gods. rt. उष (to render hot)—aff. असि uṇ. 4. 234. ओषति उष्णीकरोति इति उषः—प्रातःसमयः, उषसि बुध्यन्ते ये इति—उषः+बुध्+क्विप्, पृषोदरादित्वात् सकारस्य रेफः।

'उषर्बुधः' is a word esp. applied to 'Agni' (*vide* Ṛ.V. vi. 15. 1.), as Agni is kindled in the early morning; sometimes the gods collectively receive this epithet, as in this verse. Guṇ., unlike Sāy. has taken the word as an epithet of अग्नि (हे अग्ने त्वम् उषर्बुधः असि—उषसि बुध्यसे, प्रातराहुतिग्रहणाय जागर्षि—इत्यर्थः), instead of taking it as an adj. qualifying देवान्। **गुणविष्णुः** छा० म० भा० २, १३।

देवाँ उषर्बुधः—"दीर्घादटि समानपादे" (पा० ८।३।९) इति संहितायां नकारस्य रुत्वम्, "आतोऽटि नित्यम् (पा० ८।३।३) सानुनासिक आकारः। रेफस्य यत्वम्, यलोपश्च। cf- महाँ असि SV. 1. 23; 1. 39.

बार्हस्पत्यस्तृणपाणिः शंयुर्ऋषिः। 'गार्थं' साम। भरद्वाज ऋषिः (क)। बृहतीच्छन्दः। अग्निर्देवता।

१ २ ३ २ ३ २उ ३ १ २
त्वं नश्चित्र ऊत्या वसो राधांसि चोदय।
३ २ ३ १र २र ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १र २र
अस्य रायस्त्वमग्नेरथीरसि विदा गाधं तुचे तु नः ॥७॥४१॥

त्वम्। नः। चित्रः। ऊत्या। वसो इति। राधांसि। चोदय। अस्य। रायः। त्वम्। अग्ने। रथीः। असि। विद। गाधम्। तुचे। तु। नः॥ ७॥

भाष्यसारः। हे वसो—निवासहेतुभूत धन-स्वरूप वा अग्ने, चित्रः—विचित्र-चायनीयो वा त्वम् ऊत्या रक्षया सह, राधांसि—धनानि, अस्मभ्यं चोदय—प्रेरय आनय इत्यर्थः। अस्य रायः—जगति विद्यमानस्य निखिलस्य धनस्य, त्वम् रथीः—नेता प्रेरयिता भवसि। अपि च अस्माकम् तुचे—अपत्याय पुत्राय, गाधं—प्रतिष्ठां, तु—शीघ्रम्, विद—वेत्थ, विधेहि देहीत्यर्थः॥ ७॥

Wondrous Agni (cherished by all)—the source of wealth, (or the prime cause of habitation)—send to us riches, with (proper) protection; thou art the director of all this wealth (spread on the earth); give a permanent social status to our progeny.—7.

सा०-भा०। हे 'वसो' वासक अग्ने, 'चित्रः' दर्शनीयस्त्वम् 'ऊत्या' रक्षया सह 'राधांसि' धनानि 'नः' अस्मभ्यं 'चोदय' प्रेरय। 'अस्य लोके परिदृश्यमानस्य 'रायः' धनस्य त्वं 'रथीः' 'असि' रंहिता नेता भवसि। अतः कारणात् अस्मभ्यं धनानि प्रेरयेत्यर्थः। अपि च 'नः' अस्माकं 'तुचे'—अपत्यनामैतत् (नै० २,२,१) अपत्याय अपतनहेतुभूताय पुत्राय 'गाधं' प्रतिष्ठां 'तु' क्षिप्रं 'विद' लम्भय॥ ७॥

७। ऋ० स० ६ म० ४८ सू० ६ ऋ०। उ० आर्चि० ८,१,३,१।

चित्रः—dr. rt. चाय् (पूजानिशामनयोः, I. u.)—aff. क्रप्, चाय् is changed to चि and त (तुक्) is added. cf. चित्रं देवानामुदगात्—RV. i. 115. 1.

'ऊत्या'—Instr. sg. of the stem. ऊति,—for dr. *vide* : note on SV. I. 10—with protection,—Sāy., with favouring help—*Grfth.*

'वसो'—*voc.* dr. rt. वस् (आच्छादने, *to cover*) उः—शॄस्वृस्निहि·····वसि० uṇ. 1. 10. वस्ते—आच्छादयति दुःखमिति वसु—धनम्, वसु धननामसु पठितम् Ngh. 2. 10; here rfs. to Agni!

(क) 'भरद्वाजस्य गाधम्'—आ० ब्रा०।

who is the lord or dispenser of wealth, so identical with it. Wils. translates after Sāy.—giver of dwelling ; *see* note on SV. 1. 36.

राधांसि—riches ; dr. rt. राध् (संसिद्धौ, *to, accomplish*)—aff. असुन्,—राध्नोति कार्य्याणीति । without wealth no work succeeds, it is therefore so called.

'रायः' (stem रै *gen. sg.*)—dr. fr. rt. रा (दाने, *to give.* 2. p.) डैः—'रातेर्डैः' uṇ. 2. 64. 'रायो' धननाम—Ngh. 2. 10.

'रथीः'—dr. रथोऽस्यास्ति = रथ + ई, 'छन्दसीवनिपौ'—वा०,—Charioteer ; here, director or conveyer.

विदा—dr. rt. विद् (लाभे, *to gain*). caus. suppressed. Imp. 2. sg.—लम्भय, प्रापय, देहि—give. The last vowel is long by द्व्यचोऽतस्तिङः Pāṇ. vi. 3. 135.

गाधम्—dr. rt. गाधृ (प्रतिष्ठायाम्, *to stand firmly*. 1. Ā.) + घञ् = गाधः—प्रतिष्ठा, यशः—social status,—fame.—Sāy. Rest and safety—*Grfth.* This word is come across in Pāṇ's rule vi. 2. 4.—'गाधलवणयोः प्रमाणे' ; it means firm standing ; the expression अगाधमुदकम् means groundless or unfathomed water.

तुचे—dat. sg. 'तुक् इत्यपत्यनाम' Ngh. 2. 2.

प्रगाथपुत्रो भर्ग ऋषिः (ऋग्वेदीयानुक्रमणिकायां), विरूपऋषिः (सामवेदभाष्ये सायणः) सामद्वयं 'गौतमं' नाम (क)। बृहतीच्छन्दः। अग्निर्देवता। प्रातरनुवाके आश्विनशस्त्रे च विनियोगः।

२उ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २
त्वमित्सप्रथा अस्यग्ने त्रातर्ऋतस्कविः ।
१र २र ३ १ २ ३ १ २
त्वां विप्रासः समिधान दीदिव आ विवासन्ति वेधसः ॥८॥४२॥

त्वम् । इत् । सऽप्रथाः । असि । अग्ने । त्रातः । ऋतः । कविः । त्वाम् । विप्रांसः । सम्ऽइधान । दीदिऽवः । आ । विवासन्ति । वेधसः ॥ ८ ॥

भाष्यसारः । हे त्रातः—रक्षक अग्ने, ऋतः—सत्यस्वरूपः, कविः—मेधावी प्राज्ञः, त्वम् इत्—एव, सप्रथाः—सर्वत्र प्रथितो भवसि, हे समिधान—समिध्यमान, दीदिवः देदीप्यमानाग्ने ! विप्रासः—विप्राः, वेधसः—यज्ञ-विधातारः—स्तोतारः, त्वाम् आ विवासन्ति—सेवन्ते ॥ ८ ॥

(क) 'गौतमे द्वे'—वा ब्रा०

O Saviour Agni, ever true and wise, thou art pervading everywhere. O resplendent one, kindled with fuel, the Brāhmin priests wait upon (adore) thee.—8.

सा०-भा० । हे 'अग्ने', 'त्रातः' रक्षक, 'ऋतः' सत्यभूतः 'कविः' क्रान्तप्रज्ञः 'त्वमित्' त्वमेव 'सप्रथाः' सर्वतः पृथुः 'असि' भवसि । हे 'समिधान' समिध्यमान ! हे 'दीदिवः' दीप्ताग्ने, 'त्वां' 'विप्रासः' विप्राः मेधाविनः 'वेधसः' विधातारः स्तोतारः 'आ-विवासन्ति परिचरन्ति ॥ ८ ॥

८। ऋ० स० ८ म० ६० सू० ५ ऋ० ।

इत्—*Indec.* = एव, assuredly.

सप्रथाः—'सप्रथाः सर्वतः पृथुः', Nir. 6. 7. cf. 'त्वमग्ने सप्रथा असि'—O Agni thou art all-pervading. rt. प्रथ (*to pervade*) असुन् ; वोपसर्जनस्येति सहस्य स-भावः—cf. अभि यो महिना...मित्रो बभूव सप्रथाः RV. iii. 59. 7 ;—'famed'—*Grfth.*

त्रातः—*voc.* rt. त्रैङ् (पालने, *to protect*) क्त्—protector, 'preserver'—*Grfth.*

ऋतः—'ऋतं सत्यं वा यज्ञं वा' Nir. 4. 19. True, true in law and order,—Sāy. 'Righteous'—*Grfth. Vide* notes on 'सत्यधर्माणम्' SV. 32.

कविः—*Vide* note on SV. 1. 30, 32.

समिधान—*voc.* dr. सम + इन्ध् (to kindle) + pr. pt. Pass. व्यत्ययेन कर्म्मणि कर्तृप्रत्ययः ।

दीदिवः—dr. rt. दिव् *to glow* + क्वसु । द्विर्भावः, अभ्यासस्य दीर्घः 'तुजादीनां दीर्घः' Pāṇ. vi. 1. 7. (दीदिव्—वस्) वसोरिट्प्रतिषेधः, 'वस्वेकाजाद्'-Pāṇ. vii. 2. 67. वलोपः (दीदि + वस्) 'लोपोव्योर्वलि' Pāṇ. vi. 1. 66. Radiant, resplendent ; or acc. to Viv. 'दीदिदानं तद् विद्यते यस्य इति मतुपि 'छन्दसीरः' (पा० ८,२,१५) इति वत्वे दीदिवत्, तस्य सम्बोधने 'मतुवसोरुः सम्बुद्धौ छन्दसि' (८,३,१) इति रुत्वे रूपम्' । mg.—दानवत् donor ।

विप्रासः—विप्राः । nom. pl. 'आज्जसेरसुक्' Pāṇ. vii. 1. 50. like 'जनासः' (RV. 2. 12). 'अश्वासः' SV. 1. 25. 'प्रियासः' (SV. 1. 38.) । 'विप्रासो मेधाविनः' Nir. 10. 19. cf. 'यं विप्रास ईळते अध्वरेषु'—whom wise men (priests) adore in sacrifices—RV. x. 30. 4.

वेधसः—dr. from the rt. धा (वि-धाञ् + असि) – वि-धाञ् is changed into वेध, (उ० ४।२२५) = स्तोतारः, singers of praise, worshippers, the priests.—*Sāy.* 'ordainers, arrangers of sacrifice'.—*Grfth.*

आ विवासन्ति—विवासतीति परिचरणकर्मा—to serve, to attend. Ngh. 3. 5. cf. 'राजाना मित्रावरुणा विवाससि' thou attendest Mitra and Varuṇa...RV. x. 64. 5. सरस्वतीमा विवासेम धीतिभिः—let us attend upon Sarasvatī with hymns—ib. vi. 61. 2.

प्रगाथपुत्रो भर्ग ऋषिः (अनुक्रमणिकायां), शुनःशेप ऋषिः (सामवेद-भाष्ये सायणः)। एकं साम 'आयु'र्नाम अग्निर्ऋषिः (क)। बृहतीच्छन्दः। अग्निर्देवता। आयुराख्ये सोमयागे विनियोगः (ख)।

१   २   ३ १ २ ३   १ २ ३ १ २
आ नो अग्ने वयोवृधं रयिं पावक शंस्यम्।
१   २   ३ २ ३ १ २ ३   १ २
रास्वा च न उपमाते पुरुस्पृहं सुनीती सुयशस्तरम् ॥९॥४३॥

आ। नः। अग्ने। वयःऽवृधम्। रयिम्। पावक। शंस्यम्। रास्व। च। नः। उपऽमाते। पुरुऽस्पृहम्। सुऽनीती। सुयशःऽतरम् ॥ ९ ॥

भाष्यसारः। **हे पावक अग्ने, वयोवृधम्—आयोरन्नस्य च वर्धकम्, शंस्यं प्रशंसनीयम्, रयिं—धनम् अस्मभ्यम् आ हर इति शेषः। हे उपमाते—उप—अस्मत् समीपे माति धनं ददाति यः सः अग्निः, तस्य सम्बोधनम्, अस्मभ्यं सुनीती—सुनीत्या सुमार्गेण धर्म्योपायेन, पुरुस्पृहं—बहुभिः स्पृहणीयं, सुयशस्तरम् अतिशयशोभनकीर्त्ति-धनम्, रास्व—देहि ॥ ९ ॥**

O sanctifying Agni., bestow on us commendable wealth extending or prolonging life (or increasing food); O awarder of wealth, give us excellent fame solicited by many, through honest ways.—9.

सा०-भा०। हे 'अग्ने'! 'पावक' शोधक! 'वयोवृधम्' अन्नस्य वर्धकं 'शंस्यं' शंसनीयं स्तूयमानं 'रयिं' धनं 'नः' अस्मभ्यम् आभरेति शेषः। आहृत्य च हे 'उपमाते' उप अस्मत्समीपे माति यो धनमित्युपमातिः, हे तादृश अग्ने, 'नः' अस्मभ्यं 'सुनीती' सुनीत्या शोभन-नयनेन 'पुरुस्पृहं' बहुभिः स्पृहणीयं 'सुयशस्तरम्' अत्यन्त-शोभनं कीर्त्ति-धनं 'रास्व' देहि ॥ ९ ॥

९। **ऋं० सं० ८मं० ६०सू० ११ऋ०** ṚV. has **'स्वयशस्तरम्'** instead of **'सुयशस्तरम्'** as here.

वयोवृधम्—adj. qual. रयिम्; increasing food or life. 'वय: (food or age) is drvd. from the rt. वी, *vide* note on वीतये SV. 1.1. वय इत्यन्ननाम Ngh. 2.7. वयांसि वर्धयतीति—वृधः क्विप्।—'Strengthening life'—*Grfth.* For वय: in the sense of food,—cf. परिव्रज समोमना वां वयोऽगात्—ṚV. vii. 69. 4.

(क) 'अग्नेरायुः'—आ० ब्रा०।

(ख) 'अथैष आयुः। आयुषा वै देवा असुराणामायुवतायुते आत्मव्यं य एवं वेद। स्वर्गकामो यजेत'—ता० म० ब्रा—१६.२.१,२,३।

रयिम्—dr. rt. री (गतौ, *to go* 9.)—इः, 'अच इः' uṇ. iv. 139—रियाति गच्छति जनाज्जनमिति रयिर्धनम्, *vide*: note also on SV. 1.22. 'रेतस्' is drvd. from the same rt. *Vide* SV. 1.20. and 1.27.

रास्वा—Give, bestow on us,—dr. rt. रा *to give*, Imp. 2 sg. rt. रा is naturally परस्मैपदी (राति), here used in आत्मनेपद by व्यत्यय or Vedic deviation from ordinary gram. rules ; the final vowel is lengthened in Mantra Text, by 'द्व्यचोऽतस्तिङः' Pāṇ. vi. 3. 135.

पुरु-स्पृहम्—dr. पुरु-स्पृह् + क्विप्—बहुभिः स्पृहणीयम्, 'solicited by many'—Sāy. 'that which many crave'—*Grfth.*

सुनीती—*Instr. sg.* for—सुनीत्या—सुपां सुलुक् Pāṇ. vii..1.39. पूर्वसवर्णदीर्घः, like दृष्टुती, (for दुष्टुत्या), मह्ती (for मह्त्या—ṚV. ii. 33.4.) etc.

उपमाते *voc*—stem उपमाति—mg.—'assigning or granting wealth. Name of Agni. fr. उप—rt.मन्—M.W's S.E.Dict. p. 203, col.3. Thou art near and dispenser of wealth ; or acc. to Viv. उपमातिः means निर्माता, creator—fr. rt. मा, from which निर्माण is dervd.

काण्वः सौभरिर्ऋषिः । सामचतुष्टयम्, द्वे हरसी अग्निर्ऋषिः, द्वे दैर्घश्रवसे दीर्घश्रवा ऋषिः (क) । बृहतीच्छन्दः । अग्निर्देवता । आग्नेय-क्रतोः प्रातरनुवाकप्रकरणे विनियोगः ।

२उ　१ १ २ १ २ १ १ २ ३र　२र

यो विश्वा दयते वसु होता मन्द्रो जनानाम् ।

१ १र　२र　१ १ २ ३ १र　२र ३ ३ १ २

मधोर्न पात्रा प्रथमान्यस्मै प्र स्तोमा यन्त्वग्नये ॥१०॥४४॥

यः । विश्वा । दयते । वसु । होता । मन्द्रः । जनानाम् । मधोः । न । पात्रा । प्रथमानि । अस्मै । प्र । स्तोमाः । यन्तु । अग्नये ॥ १० ॥

भाष्यसारः । यः होता—देवानाम् आह्वाता होमनिष्पादको वा, मन्द्रः—हर्षकरः अग्निः विश्वा—सर्वाणि, वसु—वसूनि धनानि, जनानां—जनेभ्यः, दयते—ददाति, अस्मै अग्नये, मधोः—सोमस्य, प्रथमानि—मुख्यानि, पात्रा—पात्राणि, न—इव, स्तोमाः—स्तोत्राणि, प्रयन्तु गच्छन्तु । यथा सोमरसपानेन देवाः हृष्यन्ति, तथा अग्निरस्माकं स्तोत्रैः प्रसीदतु ॥ १० ॥

To (that) Agni, the invoker of gods (or the principal priest), the delighter of men, who gives away all riches (to men), let the

---

(क) 'अग्नेर्हरसी द्वे दैर्घश्रवसे द्वे'—आ० ब्रा० ।

songs of praise go forth, like the best vessels full of exhilarating Soma-juice.—10.

सा०-भा० । होता देवानामाह्वाता 'मन्द्रः' मोदमानः यः अग्निः 'विश्वा' सर्वाणि 'वसु' वसूनि धनानि 'जनानां' जनेभ्यः 'दयते' प्रयच्छति । तस्मै 'अस्मै' अग्नये 'मधोः न' मदकरस्य सोमस्येव 'प्रथमानि' मुख्यानि 'पात्रा' पात्राणि 'स्तोमाः' स्तोत्राणि 'प्रयन्तु' गच्छन्तु ॥ १० ॥

इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने
प्रथमाध्यायस्य चतुर्थः खण्डः ॥

१० । ऋ० सं०, ८म० १०३ सू० ६ ऋ० । ṚV. reads **'यान्ति'** instead of 'यन्तु' । उ० आर्चि० ७,३,५,१ ।

विश्वा—accus. pl.—विश्वानि, all.—'शेश्छन्दसि बहुलम्' Pāṇ. vi. 1.70.

वसु—वसूनि ; for dr. and mg. *vide* note on SV. 1.41. सुल्लोपः (elision of case-term.) by 'सुपां सुलुक्०' Pāṇ. vii. 1.39.

दयते—fr. rt. दय् (दान-गति-रक्षण-हिंसाऽऽदानेषु, *to give etc.* I.Ā).

जनानाम्—*gen. pl.* in connection with rt. दय्, अधीगर्थदयेशां कर्मणि Pāṇ. ii. 3.52 *vide:* जनानाम् दयन्ते SV. 1.38.

मन्द्रः—rt. मद् (तर्पणे, *to please*)—रक्, स्फायितञ्चि० uṇ. ii. 13. मदयति तृप्तिं करोति इति delighter, pleasing ; 'मन्द्रा मदना'—gladdening, Nir. 11.29. in explaining the verse देवीं वाचम्···सा नो मन्द्रेषमूर्जं दुहाना···ṚV. viii. 100. 11.

पात्रा—पात्राणि—for gram. *vide* विश्वा above.

मधोः—gen.sg.—for मधुनः ; मध्वः is the frequent form in the Vedas ;—of intoxicating Soma juice. cf. 'आसिञ्च स्वजठरे मध्व ऊर्मिम्' ṚV. iii. 47. 1. VS. 7. 38 Nir. 4. 8.

प्रथमानि—प्रथम इति मुख्यनाम, प्रतमो भवति (प्रतमः—प्रकृष्टतमः)—*prathama* means the first, the foremost, the best or most excellent. Nir. 2.22. cf. 'देवानां माने प्रथमा अतिष्ठन्—(spoken of clouds)—in the creation of gods, they were the first—ṚV. x. 27. 23.

स्तोमाः—स्तोमो नाम सोमसाध्येषु यागेषु छन्दोगैः क्रियमाणा पृष्ठादिसंज्ञिका स्तुतिः—(tech.)—a particular kind of hymn or praise, sung by the Chandogas (the followers of the Sāma-Veda) in the Soma-sacrifices. cf. 'नान्येन स्तोमो वसिष्ठा अन्वेतवे वः'—O Vasiṣṭhas, your hymn cannot be imitated by any one else—ṚV. vii. 33. 8.

अथ प्रथमप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धे पञ्चमी दशतिः ।

वामदेव ऋषिः । चत्वारि सामानि, द्वे अग्नेः स्वभूते आग्नेये, द्वे च गोतमस्य सम्बन्धिनी मनाज्ये (क) । बृहतीच्छन्दः । अग्निर्देवता । प्रातरनुवाके आश्विनशस्त्रे विनियोगः ।

३ १ २ ३ १र २र ३ १र २र ३ १ २
एना वो अग्निं नमसोर्जो नपातमाहुवे ।
३ १र २र ३ १ २ ३ १र १र ३ २ ३ १ २
प्रियं चेतिष्ठमरतिं स्वध्वरं विश्वस्य दूतममृतम् ॥१॥४५॥

एना । वः । अग्निम् । नमसा । ऊर्जः । नपातम् । आ । हुवे ।
प्रियम् । चेतिष्ठम् । अरतिम् । सुऽध्वरम् । विश्वस्य । दूतम् । अमृतम् ॥ १ ॥

भाष्यसारः । हे स्तोतारः, ऊर्जः– बलस्य, नपातं—पुत्रम्, प्रियम्, चेतिष्ठम्—अतिशय-प्रज्ञम्, अरतिम्—सर्वत्र गन्तारं स्वामिनं वा, स्वध्वरं—सुयज्ञम्, विश्वस्य—सर्वस्य यजमानस्य, दूतम्, अमृतम्—मरणरहितं नित्यम्, अग्निम्, एना—एनेन अनेन, नमसा—स्तोत्रेण, युस्माकं कृते आह्वयामि ॥ १ ॥

For you, (O praisers,) with this my hymn, I invoke Agni, the son of force, the dear, the most wise, the all-pervading, the best performer of sacrifice, the eternal, the envoy of all (sacrificers).—1.

सा०-भा० । 'ऊर्जः' बलस्य 'नपातं' पुत्रं 'प्रियम्' अस्माकम्, 'चेतिष्ठम्' अतिशयेन ज्ञातारं प्रज्ञातारं प्रज्ञापकं वा । 'अरतिं' गन्तारं स्वामिनं वा 'स्वध्वरं' सुयज्ञम्, 'विश्वस्य' सर्वस्य यजमानस्य 'दूतम्' 'अमृतं' नित्यम् 'अग्निम्' 'एना' एनेन 'नमसा' स्तोत्रेण । यद्यप्यत्रान्वादेशो नास्ति तथापि छान्दसत्वादिदं-शब्दस्यैनादेशः । हे स्तोतारः ! 'वः' युष्मदर्थम् 'आ-हुवे' आह्वयामि ॥ १ ॥

१ । ऋ० सं० ७ म० १६ सू०, १ ऋ० । उ० आर्चि १, २, १३, १ ।

Sāy.'s addl. notes in his com. on Ṛ̣V. Mantra (1) सूनुर्नपादित्यपत्यनामसु पाठात् । (2) एना एनमित्यग्नेर्विशेषणम् ।

एना—Although there is no अन्वादेश,* इदम् has, here, taken the form 'एन' ;

(क) 'अग्नेरार्षे द्वे गोतमस्य मनाज्ये द्वे'—आ० ब्रा० ।

* 'द्वितीयाटौस्स्वेनः' Pāṇ. ii. 4. 34. एन is optionally substituted for इदम् and एतद् in the accus. and instr. sg. also in gen. and loc. duals in the case of अन्वादेश (the subsequent mention of the words इदम् and एतद् already mentioned in a previous clause—'किञ्चित् कार्यं विधातुमुपात्तस्य कार्यान्तरं विधातुं पुनरुपादानमन्वादेशः'—Sid. Kau).

by व्यत्यय or Vedic anomaly ; next एना stands for एनेन (नमसा), the case-termination being changed into आ, by 'सुपां सुलुक्'० Pāṇ. vii. 1. 39. एना vide Nir. 3. 21.

नमसा—*Vide* SV. 1.11. (नमः) ; 1. 17 (नमोभिः).

ऊर्जः—gen. sg. बलस्य, of strength. rt. ऊर्ज् (बल-प्राणनयोः,—*to strengthen* etc.) with aff. क्विप्—ऊर्ज् the stem.

नपातम्—न पातयति इति नञ्पूर्वात् पतेर्ण्यन्तात् क्विपि णिलोपः, in negative Tat-compd., न is not changed to अ by नभ्राण्नपात्० Pāṇ. vi. 3. 75.

ऊर्जः नपातम्—the son of strength. Agni is often called the son of strength. cf. 'ओजसो जातमुत मन्य एनम्'—I know him to be born of strength ṚV. x. 73. 10.

अयमप्यग्निरोजसा बलेन मथ्यमानो जायते, तस्मादेनमाह सहस्पुत्रं सहसः सूनुं सहसो यहुम्—Agni is so called, as it is produced being churned with energetic strength. Nir. 8. 2. cf. द्रवन्नः सर्पिरासुतिः प्रत्नो होता...सहसस्पुत्रो अद्भुतः—the wondrous son of strength ṚV. 'त्वं ह यद्यविष्ठ्य सहसः सूनवाहुत—O most youthful son of strength...ṚV.

ऊर्ज्—is found elsewhere in the sense of food (अन्नम्), *Vide*—आपो हि ष्ठा मयोभुवः···ऊर्जे दधातन (O waters)—make us fit for earning food. ṚV. x. 9. 1. ऊर्जमस्मा अधत्तम्—(addressed to Aświns)—offer to him (Agni) the food (or oblation)—ṚV. i. 116. 8. *Vide* : notes on ऊर्जाम्पते ।

आ-हुवे—*vide*. SV. 1.18. I call, आह्वयामि । प्रियं—See SV. 1.5. (प्रियम् , प्रेम्णम्) ।

चेतिष्ठम्—drvd. from rt. चित् (संज्ञाने, *to know* 1.p),—अच् by पचाद्यच्, चेत—spv. dg. इष्ठन्,—wisest, most sapient.

अरतिम्—rt. ऋ (गतौ, *to go* 1.p or 3.p) with aff. अति uṇ. iv. 60 ; Sāyaṇ means by this word, the goer or lord ; Mahidhar, in Yajur-Veda, xv. 32, explains it—'either having sufficient understanding (पर्याप्तमतिम्) or one never desisting from activity' (उपरमरहितम् सदोद्यमयुतम्)

स्वध्वरम्—सु शोभनः अध्वरः यस्य, *vide* explanatory notes on सुक्रतुम, skilled in sacrifice ; skilled performer of holy rites ; as to अध्वरः vide notes on SV. 1. 16.

दूतम्—*Vide* : notes on SV. 1. 3 ; 1. 12.

अमृतम्—the same as अमर्त्यम्—vide : SV. 1. 12 ; 1. 35 ; 1. 40 ; Agni is frequently called Immortal or Eternal—a term much more commonly applied to Agni than to any other god—Macdnll. Ved. Myth. p. 96.

भर्ग ऋषिः। 'दैवराजं' साम, देवराजऋषिश्च (क)। बृहतीच्छन्दः। अग्निर्देवता। प्रातरनुवाके आश्विनशस्त्रे विनियोगः।

२ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
शेषे वनेषु मातृषु सं त्वा मर्तास इन्धते।
१ २ ३ १ २ ३ २ ३ २उ ३ १ २
अतन्द्रो हव्यं वहसि हविष्कृत आदिद्देवेषु राजसि ॥२॥४६॥

शेषे। वनेषु। मातृषु। सम्। त्वा। मर्त्तासः। इन्धते। अतन्द्रः। हव्यम्। वहसि। हविःऽकृतः। आत्। इत्। देवेषु। राजसि ॥ २ ॥

भाष्यसारः। हे अग्ने! त्वं मातृषु—मातृभूतेषु वनेषु, शेषे—वर्त्तसे, त्वां मर्त्तासः—मनुष्याः ऋत्विजः, समिन्धते—प्रज्वालयन्ति, एवं समिद्धस्त्वम् अतन्द्रः—तन्द्रारहितो निरलसः, हविष्कृतः—हविःप्रदातुः यजमानस्य, हव्यं—हविः, वहसि—देवेभ्यः प्रापयसि, आत् इत्—तदैव देवेषु मध्ये, राजसि—विराजसे, दीप्यसे ॥ २ ॥

O Agni, thou liest in the woods, thy mothers; mortals (the priests) kindle thee; thou, without sleep or rest, conveyest the sacrificer's oblation (to the gods); verily then, thou shinest amidst the gods.—2.

सा०-भा०। हे 'अग्ने'! 'शेषे' 'वनेषु' 'मातृषु' 'स्वपिषि' वर्त्तसे। तथाभूतं 'त्वा' त्वां 'मर्त्तासः' मनुष्याः अध्वर्य्वादयः मन्थनेनोत्पाद्य 'समिन्धते'। पश्चात्-प्रवृद्धस्त्वम् 'अतन्द्रः' अनलसः सन् 'हविष्कृतः' यजमानस्य 'हव्यं' हविः 'वहसि' देवान् प्रति। 'आदिद्' अनन्तरमेव 'देवेषु' मध्ये 'राजसि' दीप्यसे ॥ २ ॥

२। ऋ० सं० ८म० ६०सू० १५ऋ०। ṚV. has **'मात्रोः'** instead of **'मातृषु'** as here, and **'हव्या'** (हव्यानि—हवींषि pl.) instead of **'हव्यम्'** sg.

शेषे—rt. शीङ् *to lie*. pres. 2. sg.

वनेषु मातृषु—In woods; trees are easily combustible, and fire is generated there, in the form of conflagration: so forests are said to be the mothers or origins of Agni. Viv. explains—'मातृषु जगतो निर्मातृभूतेषु वनेषु उदकेषु'—thou liest within waters—the origins of the universe. According to the ṚV. text where मात्रोः is read, the mg. is 'Thou liest in the forests; from thy twain mothers (*the Araṇīs*), mortals kindle thee. मात्रोः rfs. to the two *araṇis* or pieces of wood from which the sacrificial fire is produced by attrition cf. ṚV. iii. 29. 2, 3.

'सम्-इन्धते'—the prefix is separated from the verb and intervened by the

(क) 'दैवराजम्'—का० ब्रा०।

words आ मर्त्तास:, *Vide:* rules on vedic prefixes Pāṇ. i. 4. 81,—82 ; see notes on नि-षत्सि, SV. 1. 1. इन्धते—rt. इन्ध् *to ignite*, pres. 3. pl.

मर्त्तास:—(nom. pl.)—In nom. pl. असुक् (अस्) is added to the stems ending in अ, 'आज्जसेरसुक्' Pāṇ. vii. 1. 50.

हविष्कृत:—sacrificer's, *vide* SV. 1. 13.

आत् इत्—These two indeclinables are frequently used together meaning —'verily then', अनन्तरमेव SV. 1,20 ; 1. 55.

सौभरिर्ऋषिः। एकं साम कुशिकपुत्रस्य गाथिनः (क)। बृहतीच्छन्दः। अग्निर्देवता। एतेन साम्ना तुष्टुवानो गातुं लौकिकवैदिकविधेयं मार्गं विन्दते इति विनियोगः (ख)। यद्वा प्रज्वलितेऽग्नौ एतत् साम गायेत (ग)।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
अदर्शि गातुवित्तमो यस्मिन् व्रतान्यादधुः।
२ ३ २ ३ १र २र ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
उपोषु जातमार्यस्य वर्धनमग्निं नक्षन्तु नो गिरः ॥३॥४७॥

अदार्शि। गातुवित्ऽतमः। यस्मिन्। व्रतानि। आऽदधुः। उपो इति। सु। जातम्। आर्यस्य। वर्धनम्। अग्निम्। नक्षन्तु। नः। गिरः ॥ ३ ॥

भाष्यसारः। यस्मिन् अग्नौ, व्रतानि—कर्माणि, आदधुः—सम्पादितवन्तः यजमानाः, गातुवित्तमः—अतिशयेन मार्गाणां ज्ञाता कल्याणपथप्रवर्त्तक इत्यर्थः। सोऽग्निः, अदर्शि—आविर्भवति। अपि च सुजातं—सम्यक् समिद्धम्, आर्यस्य—सामान्यत आर्यजातेः, वर्धनम्—वर्धकम्, अग्निम्, अस्माकम् गिरः—स्तुतयः, उपो नक्षन्तु—उप गच्छन्तु सन्निहिता भवन्तु ॥ ३ ॥

Agni, wherein the sacrificers perform rites, the best knower of ways, appears before our eyes; let our holy hymns reach him, the well born, the promoter of the cause of the Aryan.—3.

सा०-भा०—'यस्मिन्' अग्नौ 'व्रतानि' कर्माणि 'आदधुः' यजमानाः आहितवन्तः। 'गातुवित्तमः' अतिशयेन मार्गाणां ज्ञाता, सोऽग्निः 'अदर्शि' प्रादुरभूत्। किञ्च, 'सुजातं' सम्यक् प्रादुर्भूतम् अस्य 'आर्यस्य' उत्तमवर्णस्य 'वर्धनं' वर्धयितारम्

(क) 'गाथिनस्य कौशिकस्य साम'—आ० ब्रा०।

(ख) 'विन्दते गातुं प्रतितिष्ठत्येतेन तुष्टुवानः'—ता० म० ब्रा० ८।५।१०।

(ग) 'प्रज्वलितेऽदर्शि गात्विति—लाट्या० श्रौ० सू०।

'अग्निं' 'नः' अस्माकं 'गिरः' स्तुतिरूपाः वाचः 'उपो नक्षन्तु' उपगच्छन्तु । नक्ष गताविति धातुः ॥ ३ ॥

३ । ऋ० सं० ८म० १०३ सू० १ ऋ० ṚV. reads 'नक्षन्त (Ind. mood) नो गिरः' instead of 'नक्षन्तु (imp. mood) नो गिरः ।' उ० आर्चि०, ७,१,११,१ ।

अदर्शि—rt. दृश् Aor. Pass. 3. sg ;—has been visible, has appeared.

गातुवित्तम—गच्छतीति rt. गाङ् *to go*—aff. तु, कमिमनि'''मा० uṇ. i. 70. गातुं वेत्ति—क्विप्—गातुवित् spv. dg.—aff. तम ; 'गातुं—गमनम्' going,—Nir. 4. 21. cf. 'तच्छं योरावृणीमहे गातुं यज्ञाय गातुं यज्ञपतये', we pray for going to the sacrifice...TS. ii. 6. 10. 2 ; Ś.B. i. 9. 1. 26. Again गातुं कृणवन्नुषसो जनाय the dawns give to man the ability to perform the acts such as going or the like.—ṚV. iv. 51. 1. *See* Say.'s com. thereon ;—'the master of all means.' M. N. Dutt ;—'he who knows all ways'—*Wils.* *Vide* : M. W. S. E. Dict. p. 352. col. 1.—Clearing the way for unimpeded motion or progress, finding or opening a way, promoting welfare. ṚV. iii. 62. 13 ; we prefer this meaning.

व्रतानि—ceremonies ; holy acts—*Grfth.* व्रत means कर्म or holy rite. Ngh. 2. 1.

आदधुः—rt. धा in लिट् perf. 3. pl. in the pres. sense—Perform.

सुजातम्—auspiciously born—*Wils.*

आर्यस्य—rfs to the Aryan community as opposed to the non-Aryan—i. e. members of the higher castes who worship Agni. आर्यस्य वर्धनम्—the helper of the *Ārya.*—*Wils.*

नक्षन्तु—rise to—*Wils.* rt. नक्ष (गतौ, *to move* 1.p.). imp. 3 pl. The word नक्षत्रम् is dervd from this root ; in giving the etymology of the word रक्षस— Yāska states—'रात्रौ नक्षते'—wanders about by night—Nir. 4. 18. Again in Ngh.—this rt. (नक्ष्) is met with, in the sense 'to go'—Ngh. 2. 14.

'गिरः'—*Vide* SV. 1. 7, 1. 13, 1. 68.

विवस्वत्पुत्रो मनुरृषिः । द्वे सामनी बार्हदुक्थे, बृहदुक्थ ऋषिः (क) । बृहतीच्छन्दः । विश्वेदेवाः देवताः ।

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
अग्निरुक्थे पुरोहितो ग्रावाणो बर्हिरध्वरे ।
३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
ऋचा यामि मरुतो ब्रह्मणस्पते देवा अवो वरेण्यम् ॥४॥४८॥

अग्निः । उक्थे । पुरःऽहितः । ग्रावाणः । बर्हिः । अध्वरे । ऋचा । यामि । मरुतः । ब्रह्मणःऽपते । देवाः । अवः । वरेण्यम् ॥ ४ ॥

(क) 'बार्हदुक्थे द्वे'—भा० आ० ।

भाष्यसारः। उक्थे स्तोत्रे तन्मयत्वादत्र अध्वरे यज्ञे अग्निः पुरोहितः अग्रत पूर्वस्यां दिशि उत्तर-वेद्याम् आहवनीय-देशे ऋत्विग्भिर्निहितः संस्थापितः, तथ ग्रावाणः—प्रस्तराः सोमाभिषवार्थं पुरतो रक्षिताः, बर्हिः च पुरतो निहितम्। अतः हे मरुतः, हे ब्रह्मणस्पते, हे देवाः इन्द्रादयः! वरेण्यं—वरणीयम्, अवः—रक्षणम्, ऋचा—स्तुत्या, युष्मान् यामि—याचे ॥ ४ ॥

Agni is placed in front, in the sacrifice (mainly consisting in songs and recitations, or where songs are recited); so also the stones are kept ready (for pressing out Soma-juice), and kuśa grass is spread in front (for holy seats). O Maruts, O Brahmaṇaspati, O resplendent ones (gods, e.g. Indra etc.) I pray you, with hymn, for the best or most desired protection.—4.

सा०-भा०—मनुः प्रार्थयते—'उक्थे' स्तोत्रशस्त्रात्मके 'अध्वरे' हिंसारहिते अस्मिन् यज्ञे 'अग्निः' 'पुरोहितः' यज्ञार्थं पुरतः उत्तरवेद्याम् ऋत्विग्भिर्निहितोऽभूत्। तथा 'ग्रावाणः' सोमाभिषवार्थं पुरतो निहिताः। 'बर्हिः' च पुरतो निहितम् आसादितम्। एवं सामग्र्यां सत्यां हे 'मरुतः' एकोनपञ्चाशन्मरुद्गणाः! हे 'ब्रह्मणस्पते' स्तोत्रस्य पालक, एतन्नामक देव! हे 'देवाः' द्योतनादि-गुणयुक्ताः इन्द्रादयः! 'वरेण्यं' वरणीयं भजनीयम् 'अवः' रक्षणम् 'ऋचा' सूक्तरूपया स्तुत्या 'वः' युष्मान् 'यामि' मनुरहं याचामि। याचतेर्लटि रूपम्। वर्णलोपश्छान्दसः ॥ ४ ॥

४। ऋ० सं० ८ म० २७ सू० १ ऋ० ṚV. has "मरुतो ब्रह्मणस्पतिं देवान्"। (all in the accus.) for "मरुतो ब्रह्मणस्पते देवाः" (in the voc.)—the SV. text.

उक्थे—dr. rt. वच् (परिभाषणे, *to speak.*) with aff. थक्, 'पातृतुदि वचि०' uṇ. ii. 6.—in praise, prayer or hymn, here rfs to the sacrifice which chiefly consists in prayer or recitation or where hymns are recited. cf. त्वमुक्थैरहिं गृणीषे—with hymns, thou singest the praise of Ahi......ṚV. vii. 34. 16. 'बृहदुक्थं हवामहे'—we invoke him to whom sublime hymns are addressed—ib. viii. 32. 10.

पुरोहितः—Sāy. explains this word in its literal sense, as—'placed in front, (or on the east), on the *uttara vedi.*'

मरुतः—the wind-gods, 49 in number, *Vide:* Macdnll's Vedic Mythology. Para. 29.

ब्रह्मणस्पते—*voc.* ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मणः पाता वा पालयिता वा—Brahmaṇaspati is the protector or supporter of *Brahma* or prayer, *Vide* notes on SV. 1. 56.

ऋचा instr. sg.—'ऋक् अर्चनी'—a song or prayer by which a god is adored or praised Nir. 1. 8. rt. ऋच् (स्तुतौ, *to praise* I.p.)—with क्विप्; अर्चन्ति स्तुवन्ति यया सा ऋच् cf. 'ऋचां त्वः पोषमास्ते पुपुष्वान्' one (the Hotṛ) is engaged in repeating the Ṛks.—ṚV. x. 71. 11.

अवः—rt. अव् (रक्षणे, *to protect*)—with असुन्।

आङ्गिरसः सुदीतिर्ऋषिः, पुरुमीढो वा, उभौ वा। एकं पौरुमीढं साम। पुरुमीर ऋषिः (क)। बृहतीच्छन्दः। अग्निर्देवता।

२ १ २३ १ २३ १ २ ३१ २
अग्निमीडिष्वावसे गाथाभिः शीरशोचिषम्।
३ २ ३ १ २ ३ २उ ३ १ २ २ ३१ ३ २
अग्निं राये पुरुमीढ श्रुतं नरोऽग्निः सुदीतये छर्दिः ॥५॥४६॥

अग्निम्। ईडिष्व। अवसे। गाथाभिः। शीरऽशोचिषम्। अग्निम्। राये। पुरुऽमीढ। श्रुतम्। नरः। अग्निः। सुऽदीतये। छर्दिः ॥ ५ ॥

भाष्यसारः। हे पुरुमीढ, त्वं शीरशोचिषम्—शयितं व्याप्तं शोचिस्तेजो यस्य सर्वस्मिन् भूतेऽन्तर्लीनतेजःस्वरूपं सर्वव्यापिनमित्यर्थः, अग्निम् अवसे—रक्षणाय, गाथाभिः—स्तुतिभिः, ईडिष्व—स्तुहि, तथा राये—धनाय, स्तुहि। श्रुतं—प्रसिद्धं श्रुतिसिद्धं, नरः (नृ-शब्दस्य प्रथमा-बहुवचने रूपम्)—यज्ञ-नेतारो यजमानाः स्तुवन्ति। यतः सः अग्निः सुदीतये—शोभनदानाय यजमानाय, तन्नामकाय ऋषये वा, छर्दिः—गृहं यच्छति, यद्वा गृहवदाश्रयो भवति ॥ ५ ॥

O Purumīḍha, glorify Agni with the lustre lying within (every creature), with hymns, for protection and wealth. (Other) men (also) praise renowned Agni, as Agni is the shelter to the good offerer of oblation (sacrificer); or may Agni give me (sage Sudīti, the Seer of this Mantra) a dwelling.—5.

सा०-भा० —हे 'पुरुमीढ' त्वम् 'अग्निम्' 'अवसे' रक्षणाय 'ईडिष्व' स्तुहि 'गाथाभिः' गाथेति वाङ्नाम [निघ० १,११,] मन्त्ररूपाभिः वाग्भिः। कीदृशम्? 'शीर-शोचिषं' शयन-स्वभाव-रोचिषम्। तथा 'राये' धनाय ईडिष्व। 'श्रुतम्' एनं 'नरः' अन्येऽपि यजमानाः स्तुवन्ति स्वार्थम्। तस्मात् 'सुदीतये' मह्यम् 'अग्निः' त्वया-भिष्टुतः सन् 'छर्दिः' गृहं याचस्वेत्येवं सुदीतिः पुरुमीढं ब्रूते ॥ ५ ॥

५। ऋ०, सं०, ८म० ७१सू १४ऋ०। Ṛ‌V. reads 'अग्निं (accus.) सुदीतये छर्दिः' instead of 'अग्निः' (nom) etc.

This verse is supposed to be addressed by Sudīti to Purumīḍha, acc. to Sāy.

ईडिष्व—rt. ईड (स्तुती, *to praise*. 2. Ā.) imp. sg. cf. 'अग्निमीडे पुरोहितम्'—Ṛ‌V. i.1.1.

अवसे—अवितुं, रक्षणाय, for protection ; *Vide* inf. with aff. असे in the place of तुम्, तुमर्थे से-सेन्-असे—Pāṇ. iii.4.9.

(क) 'पौरुमीढस्य'—चा० ब्रा०।

गाथाभिः—a song, ṚV. i. 167. 6 ; ix, 11. 4. fr. rt. गै (गा) *to sing.*

शीरशोचिषम्—of pervading flame ; whose splendours lie outspread—*Wils.* शेते इति शीरम्—rt. शी (*to lie*)—aff. रक्—by स्फायितञ्चि० uṇ. ii.12. for शोचिः *see* notes on शोचिषा—SV. 1. 22. dr. fr. rt. शुच् (*to gleam*, 1. u.)—with aff. इसि, 'अर्चिशुचि०' uṇ. 2.108, शुक्र is dervd. from this root *see* SV. 1. 4.—शीरं (pervading) शोचिः (flame) यस्य—for mg. *see* भाष्यसार above ; शीरम्—also rfs. to Agni—Ngh. 4.1 ; शोचिः is flame, Ngh. 1.17. cf. 'शीरं पावकशोचिषम्'— (I laud) Agni (शीरम्) of purifying flames (पावकशोचिषम्) i.e., of pure light. ṚV. शीरम् अनुशायिनमिति वा आशिनमिति वा—Śiram means lying in all (अनु प्रविश्य सर्वभूतानि शेते इति 'अनुशायी' तम्) or pervading all (आप्नोति व्याप्नोति सर्वभूतानीति 'आशी'—तम्) ; शीरम् is dervd. from rt. शी or अश्—Nir. 4.14.

. राये—dat. sg. from the rt. रा (दाने *to give.* 2.p.) ङे-स्थाने शे-आदेशः by सुपां सुलुक्—Pāṇ. vii.1.39.

• पुरुमीढ—Name of a sage with the patr. Aṅgirasa or Sauhotra, to whom the hymns—ṚV. iv. 43 ; 44—were revealed.

श्रुतम्—far-famed—*Wils.*

नरः—nom. pl. of 'नृ'—rfs. to sacrificers, (lit.) leaders of sacrifice.

सुदीतये—शोभना दीतिर्दानं यस्य तस्मै। दीतिः—dr. दा *to give*—with aff. क्तिन्, दा becomes दी by घुमास्था०—Pāṇ. vi. iv. 66.—here, acc. to Sāy. the name of the sage to whom this mantra was revealed.

छर्दिः—गृहम्—a house, a dwelling, a residence—Ngh. 3. 4. *vide* 'छर्दिष्पा' —protecting a house, ṚV. viii. 9. 11.

Wils, after Sāy., translates—'solicit of Agni a house for (me) Suditi'.

प्रस्कण्व ऋषिः। 'कार्णश्रवसं' साम कर्णश्रवा नाम ऋषिः, यद्वा 'प्रास्कण्वं साम' प्रस्कण्वेन दृष्टम् (क)। बृहतीच्छन्दः। अग्निर्देवता। प्रातरनुवाके आश्विनशस्त्रे विनियोगः।

२ १ २ २ १ २ २१ २ २ १ २
श्रुधि श्रुत्कर्ण वह्निभिर्देवैरग्ने सयावभिः।
२ २ २ १ २ २ १ २ ३ १ २ २ १ २ १ २
आ सीदतु बर्हिषि मित्रो अर्यमा प्रातर्यावभिरध्वरे॥ ६ ॥५०॥

श्रुधि। श्रुत्ऽकर्ण। वह्निभिः। देवैः। अग्ने। सयावऽभिः। आ। सीदतु। बर्हिषि। मित्रः। अर्यमा। प्रातःऽयावभिः। अध्वरे॥ ६॥

भाष्यसारः। हे श्रुत्कर्ण—यजमानान् प्रति सदयबुद्ध्या श्रवणशीलकर्णयुक्त, तेषां स्तुतौ दत्तावधान, हे अग्ने, श्रुधि—अस्माकं प्रार्थनं शृणु, मित्रः, अर्यमा, तदादिभिः

(क) 'कार्णश्रवसं च प्रास्कण्वं वा'—आ० ब्रा०।

अन्यैः प्रातर्यावभिः प्रातःकाले यज्ञ-स्थानं गच्छद्भिः देवैः सयावभिः त्वया सहगामिभि-रन्यैः वह्निभिः हविर्वाहकैः देवैः सह अध्वरे बर्हिषि—आस्तीर्णकुशे आसीदतु—उपविशतु ॥ ६ ॥

Listen (to our prayers), O Agni, with listening ears, with all thy associate gods—Mitra, Aryaman and others, who come at dawn carrying oblation; mayest thou sit on the holy grass, at the sacrifice.—6.

सा०-भा०—अग्निः देवता । हे 'श्रुत्कर्ण' ! श्रवणसमर्थाभ्यां कर्णाभ्यां युत ! 'अग्ने' ! अस्मदीयं वचनं 'श्रुधि' शृणु । यः 'मित्रः' देवः 'अर्यमा' देवश्च 'अन्यैः' 'प्रातर्यावभिः' प्रातःकाले देवयजनं गच्छद्भिः 'देवैः' सर्वैः 'सयावभिः' आहवनीयाग्निना त्वया समानगतिभिः अन्यैः 'वह्निभिः' देवैः सह 'अध्वरे' क्रतुनिमित्ते 'बर्हिषि' दर्भे 'आ सीदतु' उप-विशतु ॥ ६ ॥

६ । ऋ०, सं०, १म० ४४सू० १३ऋ० । In the place of the second half of the Sāma-vedic stanza above, the Ṛ̣V. reads—**'आसीदन्तु बर्हिषि मित्रो अर्यमा प्रातर्यावाणो अध्वरम्'** ।

Sāy.'s addl. notes in his com. on the Ṛ̣V. Stanza—

श्रुधि—श्रु श्रवणे श्रु शृणित्यादिना हेर्धिरादेशः । बहुलं छन्दसीति विकरणस्य लुक् । श्रुत्कर्ण—शृणोतीति श्रुत् । क्विपि तुगागमः । श्रुतौ कर्णौ यस्यासौ श्रुत्कर्णः । वह्निभिः—वह् प्रापणे 'वहिश्रियु०' इति निःप्रत्ययः । सयावभिः—समानं यान्ति इति सयावानः, या प्रापणे 'आतो मनिन्' इति वनिप् ।

श्रुत्कर्ण—*voc.* शृणोतीति श्रुत्—rt. श्रु—क्विप्, 'ह्रस्वस्य पिति कृति तुक्' Pāṇ. vi. 1.71. श्रुतौ कर्णौ यस्य—the mg. probably is that Agni graciously listens to the prayers of the devoted worshippers; 'who has ears to hear'—*Grfth.* 'Agni, with sharp ears'.—*Wils.*

श्रुधि—शृणु, hear, rt. श्रु *to hear* imp. 2. sg. *Vide* : SV. 1. 29.

वह्निभिः—oblation-bearing goods. rt. वह्—नि (see Sāy.'s addl. notes quoted here above).

सयावभिः—with all thy train of escort gods—*Grfth.* See also our trans. above. सह यान्ति इति या धातोः वनिप् 'आतो मनिन्' etc. Pāṇ. iii. 2. 74.—going along with, associated with, accompanying.

मित्रः—one of the sun-gods;—*vide* Mcdnll's Ved. Myth. Para 13. p. 29.

अर्यमा—(*Aryaman*)—is one of the group of gods called Ādityas; mentioned about 100 times in the Ṛ̣V. in association with Mitra and Varuṇa, he has no individual characteristics, so in the Naighaṇṭuka he is passed over in the list of gods.—Mcdnll's Ved. Myth. para 19. p. 45.

यावभिः—for dr. see notes on सयावभिः (या—वनिप्) । प्रातर्यावभिः—early-stirring deities.—*Wils.*

सौभरिर्ऋषिः। एकं 'दैवोदासं' साम दिवोदास ऋषिश्च (क)। बृहती छन्दः। अग्निर्देवता।

१र २र ३ १ ३ १उ ३ २ ३ १ २
प्र दैवोदासो अग्निर्देव इन्द्रो न मज्मना।
१ २ ३ १ २ ३ १र २र ३ १र २र ३ १ २
अनु मातरं पृथिवीं वि वावृते तस्थौ नाकस्य शर्मणि ॥७॥५१॥

प्र। दैवःऽदासः। अग्निः। देवः। इन्द्रः। न। मज्मना। अनु। मातरम्। पृथिवीम्। वि। ववृते। तस्थौ। नाकस्य। शर्मणि ॥ ७ ॥

भाष्यसारः। देवः, मज्मना—बलेन हेतुभूतेन, इन्द्रो न—इन्द्रसदृशः, दैवोदासः—दिवोदास-नाम्ना राज्ञाऽऽहूयमानः अग्निः मातरं मातृभूतां पृथिवीम् अनु प्र वि ववृते—देवान् प्रति हविर्वोढुं विशेषेण प्रवर्त्तयति, अयम् अग्निः नाकस्य—स्वर्गस्य, शर्मणि—गृहे, स्वर्ग एव इत्यर्थः, तस्थौ—तिष्ठति ॥ ७ ॥

Agni of Divodāsa—resplendent, like Indra in strength (or kindled with force) urges the mother Earth (to the offering of oblation to the gods); he dwells in heaven's high abode.—7.

सा०-भा०। 'देवः' द्योतमानः इन्द्रः परमैश्वर्ययुक्तः 'दैवोदासः' दिवोदासेनाहूयमानः 'अग्निः' 'मातरं' सर्वस्य लोकस्य धारणात् पृथिवी माता ताम्, पृथिवीम् 'अनु प्र वि ववृते' देवान् प्रति हविर्वोढुं विशेषेण प्रवर्त्तयति। यस्मादेनमग्निं दिवोदासः 'मज्मना' बलेन आजुहाव तस्मादयम् अग्निः 'नाकस्य' स्वर्गस्य 'शर्मणि' गृहे स्वायतने एव 'तस्थौ' अतिष्ठत् ॥ ७ ॥

७। ऋ० सं० ८ म० १०३ सू० २ ऋ० ṚV. reads **'अग्निर्देवाँ अच्छ न'** (as towards the gods), instead of **'देव इन्द्रो न'** (resplendent like Indra), and **'नाकस्य सानवि'** instead of **'नाकस्य शर्मणि'**। उ० आर्चि० ७, १, ११, ३।

Prof. Wilson remarks—'this is an obscure verse': he has followed the translation suggested by the St. Peters. Dict.—e.g. 'Agni when invoked by Divodāsa, ran along the mother Earth as with might, towards the gods; he took his place in the height of heaven.'

दैवोदासः—दिवोदास + tad. aff. अण्, by तस्येदम्—'of Divodāsa':—Agni who was especially worshipped by the liberal prince Divodāsa and was claimed as his tutelary deity. Divodāsa was the son of Vadhryaśva, said to have been given to him by Sarasvatī (ṚV. vi. 61.1). 'Agni of Divodāsa'—is mentioned

(क) 'दैवोदासञ्च'—भा० ब्रा०।

here. Mention of this prince is found in (ii. 19.6), where Indra is said to have vanquished Śambara—the demon for his sake.

मज्मना—बलेन, in strength. Ngh. 2. 9 ; rt. मस्ज (*to merge* 6.p.) with aff. मनिन्, 'सर्वधातुभ्यो मनिन्' uṇ. iv. 145. Sāy. explains—'Divodāsa, the prince, invoked Agni with force', to get this mg. he has to supply the words 'एनमग्निमाजुहाव', this is rather far-fetched. Our construction is 'इन्द्रो न मज्मना' which conveys a very simple and perhaps the right sense, viz.—'like Indra in strength.' *Grfth* translates this—'comes forth like Indra in his might' :—this is also not right as additional words 'comes forth' are to be supplied.

मातरं पृथिवीम्—Pṛthivī frequently receives the epithet 'Mother' in combination with '*Dyaus*' as father. These two gods together are often called universal parents. Agni is sometimes represented as the son of Heaven and Earth.

शर्मणि—loc. sg. शृधातोर्मनिन्, for gram. rule see above in notes on 'मज्मना'। शर्मेति गृह-नाम—नि० ३.१३.८. शर्म is found, elsewhere, in the sense of happiness or bliss.

अनु प्र वि वक्षते—'spreads along'—Macdnll : Ved. Myth. P. 90.

मेधातिथिऋ॑षिः मेध्यातिथिर्वा। एकं सौक्रतवं साम, सुक्रतुऋ॑षिश्च। बृहतीच्छन्दः। इन्द्रो देवता। महाव्रतयागे निष्केवल्यशंसने विनियोगः।

२ ३ १२ २२ ३ १ २३१ २ ३ १२ २२
अध ज्मो अध वा दिवो बृहतो रोचनादधि।

३ १ २ क २२ ३ २उ ३ १ २
अया वर्धस्व तन्वा गिरा ममा जाता सुक्रतो पृण ॥८॥५२॥

अधः। ज्मः। अध। वा। दिवः। बृहतः। रोचनात्। अधि। अया। वर्धस्व। तन्वा। गिरा। मम। आ। जाता। सुक्रतो इति सुऽक्रतो। पृण ॥८॥

भाष्यसारः। हे इन्द्र, अध—अधुना, ज्मः पृथिव्याः सकाशात् अध वा अपि वा दिवः अन्तरिक्षात्, बृहतः—महतः, रोचनात्—ज्योतिर्मयात् स्वर्गात् आगत्य, अधि पञ्चम्यर्थद्योतकमव्ययम्। अया—अनया, तन्वा—विस्तृतया, मम गिरा—स्तुत्या, वर्धस्व—वर्धितो भव। हे सुक्रतो—शुभकर्मन्, जाता—जातान्, पृण—ईप्सितफलैः आपूरय ॥ ८ ॥

O Indra, of excellent deed or wisdom, coming from earth or from high luminous heaven, mayest thou wax great, with this my prolonged prayer ; mayest thou fulfil (the desires of) all creatures.—8.

सा०-भा० । हे इन्द्र ! 'अध' अधुना । 'ज्मः' ज्मन्ति गच्छन्त्यस्यामिति ज्मा पृथिवी तस्याः सकाशात् । 'अध वा' अपि वा 'दिवः' अन्तरिक्षात् 'बृहतः' महतः रोचनात् नक्षत्रैर्दीप्यमानात् स्वर्गाद्वा आगत्य । 'अधिः' पञ्चम्यर्थानुवादी । 'अया' अनया 'तन्वा' ततया विस्तृतया 'मम' मदीयया 'गिरा' स्तुत्या 'वर्द्धस्व' वृद्धो भव । हे 'सुक्रतो' शोभनकर्मवन्निन्द्र ! 'जाता' जातान् अस्मदीयान् जनान् अभिलषितैः फलैः आपूरय ॥ ८ ॥

८ । ऋ० सं० ८म० १सू० १८ ऋ० ।

अध, अधवा (अथवा)—*Indecs.* mark the mgs. above in भाष्यसार and our trans.

अधि—also an *Indec.* with the sense of the fifth case i.e. *from.*

अया—अनया—the न after अ is dropped,—this is peculiar only in the Vedas. छान्दसाऽनादेशाभावः । 'अयेनेत्युपदेशस्य'—अया एना इति उपदेशस्य नामनी भवतः *Ayā* and *Enā* are synonyms used in referring to something Nir. 3. 21. cf. 'अया ते अग्ने समिधा विधेम'—with this fuel we worship thee, O Agni—ṚV. iv. 4.15. as for एना see SV. 1. 45.

ज्मः—gen. sg.—for ज्मायाः (class. form)—of the earth ; ज्मा the earth, Ngh. 1. 1. cf. 'ज्माया अत्र वसवो रन्त देवाः', the radiant Vasus rejoice, on this accasion, on the earth ṚV. vii. 39. 3. Sāy. gives the etymology of the word in his com. above ; fr. rt. ज्म् *to go.*

तन्वा—*stem* तन्. fem. epithet of गिरा ; 'diffusive praise'—*Wils.*

सुक्रतो—*voc.*—vide : notes on सुक्रतुम् SV. 1. 3.

पृण—rt. पॄ (पृणाति, *to fill* 9. p.)—here, satisfy or gratify, imp. 2. sg. cf. 'इन्द्रं नं त्वा शवसा देवता वायुं पृणन्ति' the gods fill thee with strength like Indra or Vāyu.

जाता—जातान्, the case term. is changed to आ, by सुपां सुलुक्०—Pāṇ. vii. 1. 3.

विश्वामित्र ऋषिः । द्वे सामनी काण्वे । कण्व ऋषिः(क) । बृहतीच्छन्दः अग्निर्देवता । प्रातरनुवाके आश्विनशस्त्रे च विनियोगः ।

१ २ ३ २उ ३ १र २र ३ २
कायमानो वना त्वं यन्मातॄरजगन्नपः ।
१र २र ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
न तत्ते अग्ने प्र मृषे निवर्त्तनं यद्दूरे सन्निहा भुवः ॥९॥५३॥

कायमानः । वना । त्वम् । यत् । मातृः । अजगन् । अपः । न । तत् । ते । अग्ने । प्रऽमृषे । निऽवर्त्तनम् । यत् । दूरे । सन् । इह । आ । भुवः ॥९॥

भाष्यसारः । हे अग्ने ! वना—वनानि, भक्षितुं कायमानः—कामयमानः इच्छन्,

(क) 'काण्वे द्वे'—भा० ग्रा० ।

त्वम् यत्—यस्मात्, तानि विहाय, मातृः—मातृभूताः, अपः—जलानि, आपो वा अग्नेर्योनिरिति आम्नातत्वात्, अजगन्—गतवानसि, तत् – तस्मात् , तव निवर्त्तनं—नितरां तत्रैव वर्त्तनं भवति। तत् च तव अदर्शनं न प्रमृषे—सह्यते, यत्—यतः दूरे सन् वर्त्तमानस्त्वम् अदृश्योऽपि भूत्वा इह अस्माकम् अरणीरूपेषु काष्ठेषु आ—समन्तात् , भुवः—भवसि—अरण्योर्मथ्यमानो जायसे ॥ ९ ॥

O Agni, thou, though loving woods, retirest to (thy) mothers—the waters. (There thou art lost i.e. liest extinguished), that thy submersion is not endured (is keenly felt); though staying afar, thou art here i.e. art produced by the friction of two Araṇis.—9.

सा०-भा०। हे 'अग्ने'! 'वना' वनानि काननानि भक्षितुं 'कायमानः' कामयमानः त्वं 'यत्' यस्मात् कारणात् तानि विहाय 'मातृः' मातृभूताः 'अपः' 'अजगन्' अगमः गतवानसि। अप्सु प्रविष्टत्वाच्छान्तो वर्त्तसे। 'तत्' तस्मात् 'ते' तव निवर्त्तनं नितरां तत्रैव वर्त्तनं, तेन च विनाशो लक्ष्यते। सः विनाशो 'न प्रमृषे' कृत्यार्थे केन् प्रत्ययः न प्रमृष्यते न सह्यते। कुतः?—इत्यत आह, 'यत्' यस्मात् कारणात् 'दूरे सन्' दूरे अदृश्यतया वर्त्तमानस्त्वम् 'इह' अस्मत्सम्बन्धिष्वरणीरूपेषु काष्ठेषु 'आभुवः' समन्तात् भवेः। मन्थनात् क्षणमात्रेणास्माकं समीपे भवसि, तस्मात् तव दूरतो वर्त्तनम् अस्मभ्यं न रोचते॥ ९॥

९। ऋ० सं०, ३म० ९सू०, २ऋ०। Ṛ.V. reads अभवः instead of आभुवः।
Sāyaṇ's addl. notes in his com. on the Ṛ.V. stanza :—

अस्मिन्नर्थे यास्कः—कायमानश्चायमानः कामयमान इति वा। वनानि त्वं यन्मातृरपोऽगम उपाशाम्यन्। न तत्ते अग्ने प्रमृष्यते निवर्त्तनं दूरे यत् सन्निह भवसि जायमानः—नि० ४, १४। कायमानः—कमु कान्तौ कमेर्णिङ्। लटः शानच्। मकारलोपश्छान्दसः। अजगन्—गम्लृगतावित्यस्य लङि बहुलं छन्दसीति शपः श्लुः। हल्ङ्यादिना सि-लोपः। मो नो धातोरिति नकारः। प्रमृषे—मृष् तितिक्षायां व्यत्ययेन कर्मणि त-प्रत्ययः। लोपस्त आत्मनेपदेष्विति त-लोपः।

Yāska explains this verse in Nirukta 4.14.

कायमानः—desiring—dr. rt. कम् (कान्तौ, *to desire, to love*) caus. कमेर्णिङ् Pāṇ. iii. 1. 30. शानच्—कामयमानः (the class. sans. form), म is dropped—by Vedic anomaly. So the above form is obtained. Or कायमानः = rt. चाय् (पूजा निशामनयोः, to worship, to observe 1.)—pr. pt. (शानच्), च changed to क।

वना—वनानि—नि (the neuter nom. and accus. pl. term.) i. e. नि-portion is dropped by—'शेश्छन्दसि बहुलम्' Pāṇ. vi.1.70.

मातृः अपः—waters are conceived to be the mothers of Agni; Agni's origin in the aerial waters is frequently referred to. Agni, as the 'son of waters' (अपां नपात्) is often mentioned as a distinct deity; Agni is also the embryo of the

waters Ṛ̣V. iii. 1. 12, 13 ; he is kindled in the waters : he is described as grown up in the lap of the waters—Ṛ̣V. x. 8. 1.

अजगन्—अगच्छः; dr. rt. गम् *to go* imperf. (लङ्) 2. sg. शप्—becomes श्लु by बहुलं छन्दसि Pāṇ. ii. 4. 76. i. e. cl. 1. is conjugated like cl. 3, गम् not changed to गच्छ ; so the root gets reduplicated. सि—(imperf. 2. sg. term.) drops by हल्ङ्या० Pāṇ. vi. 1. 68. the final म of the verbal root is changed to न by 'मो नो धातोः' Pāṇ. viii. 2. 64.

प्र-मृषे = प्रमृष्यते ; dr. rt. प्र-मृष् (तितिक्षायां, *to bear*, *to endure* 4. u.) कर्मणि ते, त is dropped by 'लोपस्त आत्मनेपदेषु' Pāṇ. vii.1.41. cf. शये for शेते ।

आ-भुवः—आ—भू + लेट् (subj.) 2. sg.—अ (अट्) is added to the root by लेटोऽडाटौ Pāṇ. iii. 4. 94. भू becomes भुव् (उवङ्)—before अट् following. cf. कया नश्चित्र आभुवद् ऊती ।

Prof. Wilson translates—'thy tarrying so far away is not to be endured ; (in a moment) thou art here with us,' and comments—'although not yet kindled, yet as soon as the attrition of the touch-wood takes place, Agni appears.

कण्व ऋषिः । द्वे मानवे सामनी मनुर्ऋषिः(क) । बृहतीच्छन्दः । अग्निर्देवता । प्रातरनुवाके विनियोगः ।

१ २ ३२ ३ १२ ३ २ ३ १ २३ १ २
नि त्वामग्ने मनुर्दधे ज्योतिर्जनाय शश्वते ।
३ २ ३ १ २ ३ ३ १२ ३२ ३ १ २ ३ १ २
दीदेथ कण्व ऋतजात उक्षितो यं नमस्यन्ति कृष्टयः ॥ १० ॥५४॥

नि । त्वाम् । अग्ने । मनुः । दधे । ज्योतिः । जनाय । शश्वते ।
दीदेथ । कण्वे । ऋतऽजातः । उक्षितः । यम् । नमस्यन्ति । कृष्टयः ॥१०॥

भाष्यसारः । **हे अग्ने, ज्योतिः—प्रकाश-स्वरूपम्, त्वां शश्वते जनाय—बहुनां सर्वेषामित्यर्थः जनानां कृते, मनुः निदधे—यज्ञार्थं प्रतिष्ठापितवान्, यस्त्वम् ऋतेन—यज्ञेन सह जातः उत्पन्नः, उक्षितः—हविर्भिस्तृप्तः वर्धितो वा सन् कण्वे एतन्नामके महर्षौ मयि दीदेथ दीप्तवानसि, यम् अग्निं कृष्टयः—मनुष्याः, नमस्यन्ति—नमस्कुर्वन्ति, नमसा हवीरूपान्नदानादिना तर्पयन्ति वा ॥ १० ॥**

O Agni, Manu established thee, the illumining light for all men ; on thou, Agni, born with sacrifice, fed and fostered with oblations. to whom people pay homage, hast burnt ablaze for Kanva.—10.

(क) 'मानवे द्वे'—आ० ब्रा० ।

सा०-भा० । 'अग्ने' 'ज्योतिः' प्रकाशरूपं 'त्वां' 'शश्वते' बहुविधाय यजमानाय 'मनुः' प्रजापतिः 'निदधे' देवयजनदेशे स्थापितवान्। हे 'अग्ने'! त्वम् 'ऋतजातः' ऋतेन यज्ञेन निमित्तभूतेनोत्पन्नः 'उक्षितः' हविर्भिस्तर्पितः सन् 'कण्वे' एतन्नामके महर्षौ मयि 'दीदेथ' दीप्तवानसि। 'यम्' अग्निं 'कृष्टयः' मनुष्याः 'नमस्यन्ति' नमस्कुर्वन्ति स त्वमिति पूर्वत्रान्वयः ॥ १० ॥

इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने
प्रथमस्याध्यायस्य पञ्चमः खण्डः।

इति प्रथमप्रपाठकस्य प्रथमार्द्धं समाप्तम्।

१०। ऋ० सं० १ म० ३६ सू० १९ ऋ०।

Say.'s addl. notes in his com. on the ṚV. mantra—

कृष्टयश्चर्षणय इति मनुष्यनामसु पठितत्वात्, दीदेथ—दीदेतिश्छान्दसो दीप्तिकर्म्मा। थलि द्विर्वचनप्रकरणे छन्दसि वेति वक्तव्यम् का० ६.१.८.१. इति द्विर्वचनाभावः। अनित्यमागमशासनमिति वचनादिडभावः। ऋतजातः—ऋते जायते इति ऋतजातः। श्वीदितो निष्ठायामितीट्-प्रतिषेधः। नमस्यन्ति—'नमोवरिव'० पा० ३.१.१९ इति पूजार्थे क्यच्। कृष्टयः—कृष् विलेखने क्तिच् क्तौ च संज्ञायामिति क्तिच्।

मनुः—Manu was the first institutor of sacrifice, he having kindled Agni, he presented the first offering with the seven ministrant priests to the gods.—ṚV. x. 63.7. He established Agni as a light for all people ṚV.i.36. 19.—(the stanza above).

नि-दधे—the उपसर्ग (prefix नि) is widely apart from the verb. *Vide:* notes on नि-षत्सि SV. 1. 1.

शश्वते—(dat. sg.). शश्वदिति बहुनाम, Ngh. 3.1. शश्वते जनाय—'for various races of man'—*Wils.*

दीदेथ—(thou) hast blazed ; dr. दिद to shine. लिट् थल् perf. 2. sg ; no reduplication by 'छन्दसि वा' Pāṇ. vi. 1. 1 ; no इट् by the maxim "अनित्यमागमशासनम्।" cf. 'यो विड्भ्योदीदेत्'—who shone for the tribes of men. Nir. 7.24.

ऋत-जातः—ऋत means law or order. Grfth. translates it—as 'law-born', this is, though literal, meaningless ; but ऋत has another sense namely 'sacrifice'. Nir. 4.19 ; we have followed Sāyaṇ in translating it as above. See the reference to Manu, who first kindled fire and offered, there, the first sacrifice to the gods *Vide:* mythical notes on Manu above.—'Born for the sake of sacrifice'—*Wils.*

उक्षितः—rt. उक्ष् (सेचने, *to sprinkle.* 1.p) with aff. क्तः,—इतः, 'pleased, satiated with oblations'—*Wils.* or better—grown great fr. rt. उक्ष् (*to grow*) उक्षते वृद्धिकर्मणः Nir. 12. 9.

कृष्टयः—*Vide:* notes on SV. 1. 11. नमस्यन्ति—'whom men reverence'.—*Wils.*

अथ प्रथमप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे प्रथमा दशतिः ।

वशिष्ठ ऋषिः । एकं साम अग्नेः स्वभूतं द्रविणशब्दोपेतम्(क) । बृहतीच्छन्दः । अग्निर्देवता । अग्निष्टोमसामकर्मणि देवताप्रतिष्ठापने विनियोगः(क) ।

३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
देवो वो द्रविणोदाः पूर्णां विवष्ट्वासिचम् ।

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १२ २२ ३ १ २
उद्वा सिञ्चध्वमुप वा पृणध्वमादिद्वो देव ओहते ॥ १ ॥५५॥

देवः । वः । द्रविणःऽदाः । पूर्णाम् । विवष्टु । आऽसिचम् । उत् । वा । सिञ्चध्वम् । उप । वा । पृणध्वम् । आत् । इत् । वः । देवः । ओहते ॥१॥

भाष्यसारः । द्रविणोदाः—धनदाता, देवः अग्निः युष्माकम् पूर्णां—हविषा पूर्णाम्, आसिचं—घृतेनासिक्तां स्रुचम्, विवष्टु—कामयताम् । हे ऋत्विग्यजमानाः उत्सिञ्चध्वं वा—सोमेन पात्रं सिञ्चत, उपपृणध्वं वा—सोमेन चमसं पूरयत, तदग्नये प्रयच्छत च । आत् इत्—तदैव, देवः अग्निः युष्मान् ओहते—धनं वहति ॥ १ ॥

May the god (Agni), the giver of wealth, covet your ladle full of libation (ghee or Soma-juice); O sacrificers, pour libation on the vessel, fill it up (and offer it to Agni); presently the god (Agni) carries to you wealth.—1.

सा०-भा० । 'द्रविणोदाः' धनानां दाता 'देवः' अग्निः 'वः' युष्मदीयां 'पूर्णाम्' हविषा 'आसिचम्' आसिक्तां स्रुचं 'विवष्टु' कामयताम् । अतः 'उत्सिञ्चध्वं वा' सोमेन पात्रम् । 'उपपृणध्वं वा' सोमम् । वा-शब्दौ समुच्चयार्थौ । ध्रुव-ग्रहेण होतृ-चमसं पूरयत च, अग्नये सोमं प्रयच्छत चेत्यर्थः । 'आदिद्' अनन्तरमेव 'देवः' अग्निः 'वः' युष्मांन् 'ओहते' वहति ॥ १ ॥

१ । ऋ० सं० ७म० १६ सू० ११ ऋ० । ṚV. has **'विवष्टि'** (Indi. mood, longs for, craves) instead of **'विवष्टु'** (Imp. md) as here.

द्रविणोदाः—*Nom. sg.* of the *stem* द्रविणोदस्,—dr. द्रविण-rt. दा + असुन् (uṇ. iv. 188) ; स् (:) is added anomalously to द्रविण making the form द्रविणोदस् mg. granting wealth. तत् को द्रविणोदाः ? इन्द्र इति क्रौष्टुकिः ।······अयमप्यग्नि द्रविणोदसमाह ।

(क) 'देवो वो द्रविणोदा इत्यग्निष्टोमसाम कार्यं देवतास्वेवैनान् प्रतिष्ठापयति । ता० म० ब्रा० १७।१।१० ।

स उत्तमे सोमे देवो वो द्रविणोदा इति देवानभिपर्यावर्तत । ता० म० ब्रा० १८।१।१४ ।

एष पुनरेतस्माज्जायते'—the epithet *draviṇodāḥ* is applied to Indra. (acc. to Ācarya Krauṣṭuki)--also to Agni—being Indra's son. (Agni is said to have been generated by Indra,—'यो अश्मनोरन्तरग्निं जजान' ṚV. ii. 12. 3.)—Nir. 8.2. Agni is so called because he is the giver of wealth, or strength. cf. 'द्रविणोदा द्रविणसो ग्रावहस्तासो अध्वरे यज्ञेषु देवमीळते'—the priests laud divine (Agni), the giver of wealth in sacrifices.—ṚV. i. 57.7. as for etymology of the word द्रविण *vide* : notes on SV. 1. 4.

पूर्णाम्—refers to the ladle full of libation.

विवष्टु—rt. वश् (कान्तौ, *to wish, to covet* 2. p.). Ngh. 2.6. Imp. (लोट्) 3. sg.—शपः श्लुः, द्वित्वम्, 'बहुलं छन्दसि' पा० ७।४।७८ इत्यभ्यासस्य इकारः। श-स्थाने ष्। (व्रश्चभ्रस्ज० पा० ८।२।३६ इति) त-स्थाने टः।

आसिचम्—आ-सिच् (क्षरणे, *to pour, to besprinkle* 6. u.) + क्विप्; आसिञ्चन्ति अनया इति,—rfs. to स्रुक्—a sort of wooden ladle or spoon used in sacrifice for pouring ghee or other liquid libations e.g. soma-juice etc., on a sacrificial fire, properly made of Palāśa or Khadira wood. Three are enumerated, viz. जुहू, उपभृत्, ध्रुवा।

उत्सिञ्चध्वम्—उत्-सिच् Imp. 2.pl. उपपृणध्वम्—similarly drvd ; rt. पॄ पूरणे, *to fill*, 9p. is परस्मैपदी—here used as आत्मनेपदी by व्यत्यय।

आत् इत्—these two *Indecs* combined, give the sense 'immediately after'.

ओहते—आ-वह् + लट् ते।

कण्व ऋषिः। बार्हस्पत्यं साम बृहस्पतिर्ऋषिः(क)। बृहतीच्छन्दः। अग्निर्देवता। अग्नीषोमीयप्रणयने विनियोगः।

२ ३ १ २ ३ २ ३ २ क २र ३ १ २
प्रैतु ब्रह्मणस्पतिः प्र देव्येतु सूनृता।
१ २ ३ १र २ २र ३ १ २ ३ २ ३ १ २
अच्छा वीरं नर्यं पङ्क्तिराधसं देवा यज्ञं नयन्तु नः ॥२॥५६॥

प्र। एतु। ब्रह्मणःऽपतिः। प्र। देवी। एतु। सूनृता। अच्छ। वीरम्। नर्यम्। पङ्क्तिऽराधसम्। देवाः। यज्ञम्। नयन्तु। नः ॥२॥

भाष्यसारः। ब्रह्मणस्पतिः प्रैतु – आगच्छतु, सूनृता देवी प्रैतु, देवाः—ब्रह्मणस्पत्यादयो देवताः, वीरं—शत्रुं निःशेषेण विनाशयन्तु। नर्यं—नराणां हितम्, पङ्क्तिराधसं हविष्पञ्चकसमृद्धं पञ्चोपलक्षितैर्बहुभिर्हविर्भिर्युक्तम्, यज्ञम् अच्छ—प्रति अस्मान् नयन्तु॥ २॥

(क) 'बार्हस्पत्यश्च' आ० ब्रा०।

May Brahmaṇaspati come (to us), may Goddess Sūnṛtā approach us, may gods drive away the strong enemy and lead us to the sacrifice, which is benevolent to men and which is rich in five-fold (i.e. numerous) oblations.—2.

सा०-भा० । 'ब्रह्मणस्पतिः' देवः 'प्रैतु' अस्मान् प्राप्नोतु । 'सूनृता' देवी प्रियसत्यभूता वाग्देवता 'प्रैतु' अस्मान् प्राप्नोतु । 'देवाः' ब्रह्मणस्पत्यादयो देवताः 'वीरं' शत्रुं निःशेषेण 'दूरे' प्रेरयन्तु । तं 'नर्यं' मनुष्येभ्यो हितम् । 'पङ्क्तिराधसं' ब्राह्मणोक्तहविषा पङ्क्त्यादिभिः समृद्धं यज्ञं प्रति नः अस्मान् 'अच्छ' आभिमुख्येन 'नयन्तु' प्रापयन्तु ॥ २ ॥

२ । ऋ० सं० १म० ४०सू० ३ऋ० ।

Say.'s addl. notes in his com. on the Ṛ̣V. stanza :—

प्रैतु—एङि पररूपम् पा० ६.१.९४. इति । एत्येधत्यूठ्सु पा० ६.१.८९ इति वृद्धिः । नर्यं—नरेभ्यो हितं यत्-प्रत्ययः—पा० ५,१,२ । पंक्तिराधसं पंक्तिभीराध्नोति पंक्तिराधाः उ० ४,२२६ इति असुन् । यज्ञं यज्ञ याच्येत्यादिना यजतेर्नङ् ।

ब्रह्मणस्पतिः—ब्रह्म प्रार्थना स्तुतिः मन्त्रो वा तस्य पतिः, स्तुत्यात्मको देवः । Acc. to Max-müller, बृहः and ब्रह्मण् are drvd. from the same root बृह् *to speak* ; so बृहस्पति, ब्रह्मणस्पति and वाचस्पति mean the same god. 'Lord of Prayer'—*Grfth.* rt. बृह् (शब्दे, *to speak* 1.p) + मनिन् = ब्रह्मण् ; तस्य पतिः 'षष्ठ्याः पति'० Pāṇ. viii. 3.53. इति विसर्गस्य सः । Or from the rt. बृह्—वृद्धौ, to *grow*.

सूनृता—the goddess of true and pleasant speech—Sāy. West. scholars have followed Sāyaṇ. Vāgdevatā,—a form of Sarasvatī—*Wils.*

वीरम्—*vide :* notes on 'सुवीरम्' SV.1.26.mg. शत्रुम्—the strong enemy—Sāy. 'the herc—i. e. Agni'—*Grfth.* He construes differently, viz. 'gods bring to our rite, which yields a five-fold gift, the hero (i. e. Agni—lover of mankind').
नर्यम्—मर्त्यो नृभ्यो हितः—Nir. 11. 36. हितार्थे यत्—Pāṇ. v. 1. 5.

पंक्तिराधसम्—an epithet of यज्ञम् ; drvd. from the rt. पचि (व्यक्तीकरणे, *to make clear* 1.Ā.) पंक्तिः is the same as पञ्चन् which is drvd. from the same root ; the metre पंक्ति is so called because it has five pādas (पंक्तिः पञ्चपदा) ; पंक्तिराधसं = हविष्पञ्चक-समृद्धम्, पञ्चोपचितैः बहुभिर्हविर्भिर्युक्तम्—वेदार्थयत्नः ; 'which yields five-fold gift : oblations of grain, gruel, curdled milk, rice-cake and curds'—*Grfth.* 'abounding with respectfully presented offerings'—*Wils.* ' containing five-fold (or numerous) gifts'—M. W. S, E. Dict p. 574. col. 3. राधम्—is a synonym of wealth—Ngh. 2.10. *Vide :* SV. 1. 40.

कण्व ऋषिः। वसिष्ठस्य स्वभूतं वीङ्कं साम(क)। बृहतीच्छन्दः। विनियोगस्तु—वीङ्कं भवति च्यवनो वै दाधीचोऽश्विनोः प्रिय आसीत्, सोऽजीर्यत् तमेतेन साम्नाप्य वैङ्कयतां तं पुनर्युवानमकुरुतां···तौ तद्कामयेतां कामसनि साम वीङ्कं काममेवैतेनावरुन्धे॥ ता० म० ब्रा० १४,६,९—१०। एतेन तुष्टुवानो यौवनबलं लभेत।

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ २ १र २र ३ २

ऊर्ध्वे ऊ षु ण ऊतये तिष्ठा देवो न सविता।

३ १र २र ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

ऊर्ध्वो वाजस्य सनिता यदञ्जिभिर्वाघद्भिर्विह्वयामहे ॥३॥५७॥

ऊर्ध्वः। ऊम् इति। सु। नः। ऊतये। तिष्ठ। देवः। न। सविता। ऊर्ध्वः। वाजस्य। सनिता। यत्। अञ्जिभिः। वाघत्ऽभिः। विऽह्वयामहे ॥३॥

भाष्यसारः। हे अग्ने, अस्माकम् ऊतये—रक्षणाय, ऊर्ध्वः—उन्नतः तिष्ठ, देवः सविता, न—इव, यथा सूर्यो दिवि उन्नतस्तिष्ठति तथा ऊर्ध्वः—उन्नतः सन्, वाजस्य—अन्नस्य, सनिता—दाता, भव। यत्—यतः, अञ्जिभिः यज्ञेन यूपम् अलङ्कुर्वद्भिः वाघद्भिः यज्ञस्य वाहकैः सम्पादकैः ऋत्विग्भिः सह त्वां विह्वयामहे—विशेषेण आह्वयामः। अतस्त्वम् अन्नस्य दाता भव ॥ ७ ॥

Rise up (O Agni) for our protection ; rising high like the sun, be the bestower of food, as we invoke thee in company with the priests, who carry on sacrifice and who adorn the *Yūpa* (the sacrificial post) with the performance of the same.—3.

सा०-भा०। हे यूप! यद्वा, यूपात्मक-दारु-निष्ठाग्ने! 'नः' अस्माकम् 'ऊतये' रक्षणाय 'ऊर्ध्वः' उन्नतः 'तिष्ठा' तिष्ठ। 'सविता' देवः 'न' यथा सूर्यो देव उन्नतस्तिष्ठति, तद्वत् ऊर्ध्वः उन्नतः सन् 'वाजस्य' अन्नस्य 'सनिता' दाता भविष्यसि। 'यद्' यस्मात् कारणात् 'अञ्जिभिः' आज्येन यूपमञ्जद्भिः 'वाघद्भिः' यज्ञं वहद्भिः ऋत्विग्भिः सह 'विह्वयामहे'। अन्नस्य दानाय त्वां विशेषेणाह्वयामः तस्मादन्नस्य दाता भवेति पूर्वत्रान्वयः ॥ ३ ॥

३। ऋ०, सं०, १म०, ३६सू० १३ऋ०।

Agni, as erect, is here said to be identified with the yūpa or post to which the victims, at a sacrifice of animals, are bound ; and according to Āśvalāyana, this and the next verse are to be recited, on such occasions, at the time of setting up the post.

(क) 'वसिष्ठस्य च वीङ्कम्'—षा० ब्रा०।

Say.'s addl. notes in his com. on the ṚV. mantra :—

उ-षु-णः—इकः सुञि पा० ६,३,१३४. इति संहितायां दीर्घः। 'सुञः' पा० ८,३,१०७ इति षत्वम्। नश्च धातुस्थोरुषुभ्यः पा० ८,४,२७ इति णत्वम्। ऊतये—अवतेः क्तिनि ज्वरत्वरेत्यादिना ऊठ्। ऊतियूतीत्यादिना क्तिन उदात्तत्वम्। वाजस्य—क्रियाग्रहणं कर्त्तव्यम् (पा० १,४,३२) इति कर्मणः सम्प्रदानत्वात् चतुर्थ्यर्थे षष्ठी। सनिता—षणु दाने लुटि तासिः। इट्—पा० ७,२,३५। तिपो डादेशः पा० २,४,८५ टि-लोपः। अञ्जिभिः—अञ्जू व्यक्तिम्रक्षणगतिषु उणादिः इ-प्रत्ययः—उ ४,१३९। विह्वयामहे—'नि समुपविभ्यो ह्वः'—पा० १,३,३० इत्यकर्त्रभिप्राये आत्मनेपदम्।

ऊ—षु—These two indeclinables are often used together, they convey but no meaning, but are used in the case of the shortage of syllables in a metre. उ—(short vowel) *Indec.*—in Mantra or Saṃhitā text, is lengthened by 'निपातस्य च' Pāṇ. vi. 3.136. ऊषु—'सुञः' इति षत्वम्, *vide* SV. 1.28.

ऊतये—(*stem* ऊति dat. sg.), dr. rt. अव्+क्तिन्, the whole rt. अव् is changed to ऊ (ऊठ्) by 'ज्वरत्वर०' Pāṇ. vi. 4.20.

तिष्ठा—the final vowel of a verb having two syllables ending in अ gets lengthened by 'द्व्यचोऽतस्तिङः' Pāṇ. vi. 3.135.

सविता—refers to the sun. Savitṛ is differently extolled in eleven separate hymns in the whole Ṛgveda. Besides there are numerous mentions of his name. Sāy. (on ṚV. 5.81.4.) remarks that before his rising the sun is called Savitṛ and from his rising to setting—Sūrya. But this interpretation does not hold good always, as Savitṛ is sometimes connected with evening as well as morning. However, Savitṛ being one of the Sun-gods (1. Mitra, 2. Sūrya, 3. Pūṣan, 4. Viṣṇu, 5. Savitṛ. etc.) is commonly identified with the sun—*vide :* Macdnll's Ved. Myth. p.32. Para 15.

वाजस्य—अन्नस्य ; वाज is a synonym of अन्न—Ngh. 2. 10. सनिता—rt. सन् (दाने, *to give*, 8.u.) with aff. तृच्। Grfth. translates वाजस्य सनिता—as 'strength-bestower'.

अञ्जिभिः—rt. अञ्ज् (व्यक्ति-म्रक्षण-कान्ति-गतिषु, *here*, *to decorate*, 7.p.) with affix इन् 'सर्वधातुभ्य इन्' uṇ. iv. 117. cf. 'अञ्जन्ति त्वामध्वरे'—They anoint thee in the sacrifice ṚV. iii. 8.1,

वाघद्भिः—*vide* note on वाघतः SV. 1.9.—By our oblation-bearing priests.

वि-ह्वयामहे—वि—ह्वे (here शब्दे, to call on, to invoke—1.u.) pres. (लट्) 1. pl.

सौभरिर्ऋषिः। एकं साम—अङ्गिरःपुत्रस्य विस्पर्द्धसः ऋषेः (क)। बृहतीच्छन्दः। अग्निर्देवता। प्रातरनुवाके आग्नेयक्रतौ विनियोगः।

२उ ३ १र २र ३ २ ३ १ २ ३ १ २
प्र यो राये निनीषति मर्त्तो यस्ते वसो दाशत्।
३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
स वीरं धत्ते अग्न उक्थशंसिनं त्मना सहस्रपोषिणम्॥ ४ ॥५८॥

(क) 'विस्पर्धसश्चाङ्गिरसस्य साम'—भा० ब्रा०

प्र । यः । राये । निनीषति । मर्त्तः । यः । ते । वसो इति । दाशत् । सः । वीरम् । धत्ते । अग्ने । उक्थऽशंसिनम् । त्मना । सहस्र-ऽपोषिणम् ॥ ४ ॥

भाष्यसारः । हे वसो—धनात्मक अग्ने, त्वां यः तव स्तोता राये—धनाय, प्रणिनीषति—प्रणेतुमिच्छति, यश्च मर्त्तः तुभ्यं दाशत्—हवींषि प्रयच्छति, सः जनः त्मना—आत्मना एव, उक्थशंसिनं—स्तोत्रकारिणं स्वाध्यायपरम्, सहस्रपोषिणं—बहुजनपालकम्, बहुधनं वीरं पुत्रं धत्ते—धारयति ॥ ४ ॥

(O Agni) the ordainer of wealth,—the mortal, who wants to establish thee for (gaining) wealth and who offers thee oblations,—begets a gallant son, the singer of vedic hymns, and himself (alone) the maintainer of thousands of men.—4.

सा०-भा० । हे 'वसो' वासकाग्ने ! त्वां 'यः' तव स्तोता 'राये' धनार्थं 'प्रणिनीषति' प्रणेतुमिच्छति । 'यः' 'मर्त्तः' मनुष्यः 'ते' तुभ्यं 'दाशत्' हवींषि प्रयच्छति । 'सः' मनुष्यः 'उक्थशंसिनम्' उक्थानां शस्त्राणां शंसितारम् 'त्मना' आत्मनैव 'सहस्रपोषिणं' बहुधनम् 'वीरं' पुत्रं 'धत्ते' धारयति ॥ ४ ॥

४। ऋ०, सं०, ८म०, १०३सू०, ४ऋ० । R̥V. reads **'प्र यं राये निनीषसि'** instead of **'प्र यो राये निनीषति'** the mg. there is—'The man, whom thou wouldst lead to wealth.'

राये—*Vide* : SV.1.49. stem राय्—dat. sg. राय् is dervd. from rt. रा *to give*.

प्र-निनीषति—the prefix stands at a distance from the verb,—other words intervening. This is peculiar to the Vedas. *Vide* : rules concerning vedic upasargas—'छन्दसि परेऽपि' Pāṇ. i.4.81. and 'व्यवहिताश्च' 1.4.82. निनीषति is the desiderative (सन्) of the rt. नी (प्रापणे, *to lead*. 1.u). प्र—नी has a separate sense, viz : to establish, cf. अग्निप्रणयनम् ।

वसो—*voc.* see SV.1. 36. Vasu is a synonym of wealth, Agni is here called by this name, inasmuch as he abundantly commands riches (R̥V. i.1.3 ;—31.10) All treasures are collected in him (R̥V. x.6.6) and he opens the door of riches (R̥V. i.68.10) etc. etc.

दाशत्—gives, offers ; rt. दाश (दाने, *to give*, 1.u.) लेट् तिप् 3. sg. 'लेटोऽडाटौ' Pāṇ. iii. 4. 94.

उक्थ-शंसिनम्—उक्थैः शंसति कीर्तति यः तम् । For उक्थ vide : notes on उक्थे, SV. 1.48. शंसिन् is drvd. from rt. शंस् (स्तुतौ, to praise 1.p) + इन् ।

त्मना—himself ; *stands for* आत्मना, the initial आ of आत्मन् is dropped, in

the Vedas, by 'मन्त्रेष्वाङ्यादेरात्मनः' Pāṇ. vi. 4.141. cf. 'नू मित्रो वरुणो अर्यमा नस् त्मने तोकाय वरिवो दधन्तु'—ṚV. vii.63.6. 'विश्वं त्मना बिभृतः' they (heaven and earth) upport themselves all—ṚV. i. 185. 1. Nir. 3. 22.

सहस्र-पोषिणम्—सहस्रं पुष्णाति यः तम्; from rt. पुष् *to maintain*; सहस्र stands for many, सहस्रमिति बहुनाम—Ngh. 3.1.

कण्व ऋषिः। एतवाभ्र्यं साम, इतवभ्रिर्ऋषिः (क)। बृहतीच्छन्दः। अग्निर्देवता। प्रातरनुवाके आश्विनशस्त्रे विनियोगः।

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
प्र वो यह्वं पुरूणां विशां देवयतीनाम्।
३ २ ३ २ ३ १ २ ३ २उ ३ २ ३ १ २
अग्निं सूक्तेभिर्वचोभिर्वृणीमहे यं समिदन्य इन्धते ॥ ५ ॥ ५६ ॥

प्र। वः। यह्वम्। पुरूणाम्। विशाम्। देवऽयतीनाम्। अग्निम्। सुऽउक्तेभिः। वचःऽभिः। वृणीमहे। यम्। सम्। इत्। अन्ये। इन्धते ॥ ५ ॥

भाष्यसारः। हे ऋत्विजः यजमानाश्च, देवयतीनां—देवान् यष्टुमिच्छन्तीनां देव-भक्तानामित्यर्थः, पुरूणां—बहूनाम्, विशां—प्रजानाम्, युष्माकम् अनुग्रहाय यह्वं—महान्तम्, तम् अग्निं सूक्तेभिः—सूक्तैः स्तुतिभिः, प्र वृणीमहे—उपास्महे। अन्ये इत्—अन्येऽपि ऋषयः यम् अग्निं सम्-इन्धते—सम्यक् दीपयन्ति ॥ ५ ॥

(O priests and sacrificers), for the benefit of you—people, good many in number, who are devoted to gods,—we pray to great Agni, with holy hymns, whom others too ignite (for sacrificial purposes).—5.

सा०-भा०। हे ऋत्विग्यजमानाः! 'देवयतीनां' देवान् कामयमानानां 'पुरूणां' बहूनां 'विशां' प्रजारूपाणां 'वः' युष्माकमनुग्रहाय 'यह्वं' महान्तम् 'अग्निं' 'सूक्तेभिः,' सूक्तरूपैः 'वचोभिः' वाक्यैः 'प्र वृणीमहे'। 'अन्ये इत्' अन्येऽप्यृषयः 'यम्' यजमग्निं 'समिन्धते' सम्यग्दीपयन्ति तमग्निमिति पूर्वत्रान्वयः ॥ ५ ॥

५। ऋ०, सं०, १म०, ३६सू० १ऋ०। ṚV. reads **'वचोभिरीमहे'** (we approach with eulogies) instead of **'वचोभिर्वृणीमहे'** the SV. text above, and **सोमिदन्य ईलते** (others adore him) instead of **'समिदन्य इन्धते'** as here above. **उ० आर्चि० १,२,५,१।**

Sāy.'s addl. notes in his com. on the ṚV. stanza—

(१) 'यह्वो महन्नाम' इति महन्नामसु पाठात्। (१) देवयतीनां—देवानात्मन इच्छन्त्यो देवयन्त्यः

(क) 'ऐतवाभ्रव'—पा० भा०।

सुप: आत्मन: क्यच्। न छन्दस्यपुत्रस्येतीत्वस्येव दीर्घस्यापि प्रतिषेध:। अश्वाघस्यादित्वि पुनरात्वविधानाज्ज्ञाप-कात्। क्यजन्तात् लट: शतृ। उगितश्चेति ङीप्। अनित्यमागमशासनमिति वचनान्नुमभाव:। सूर्मिभि:— सर्मी: स्तिच्की च संज्ञायामिति क:।

यह्वम्—'यह्व इति महतो नामधेयम्, यातश्च हूतश्च'—a synonym of great, combination of two rts या and ह्वे with aff. क, Nir. 8.8. Ngh. 3. 3. cf. 'त्वं देवानामसि यह्व होता'—O great one, thou art the sacrificer of the gods—RV. X. 110. 3.

पुरूणाम्—पुरु बहुनाम—Ngh. 3.1.

विशाम्—प्रजानाम्, *vide* note on विशे विशे SV. 1. 15.

व:—Sāy. explains 'for your good or benefit', and has supplied अनुग्रहाय after it, in order to get a sensible meaning. West. scholars, however, always fond of literal sense have meant 'your Agni'—they have connected व: in possessive case with 'अग्निम्'; it conveys no meaning.

देवयतीनाम्—देवान् आत्मन: इच्छन्त्य:, तासाम्—an epithet referring to विशाम्। dr. देव + क्यच् by 'सुप आत्मन: क्यच्' Pāṇ. iii.1.8. 'देवयन्तो देवान् कामयमाना:' lovers of god—Nir. 8.18. cf. 'अञ्जन्ति त्वामध्वरे देवयन्त:'—the lovers of gods anoint in thee the sacrifice.—RV. iii. 8.1.

सूर्मिभि:—सूर्मी:, स्तोत्रै:। भिस् not changed to ऐस् by 'बहुलं छन्दसि' Pāṇ. vii. 1. 10.

ईमहे—rt. ई (to *choose*, 9Ā) pres. 1.pl. acc. to Viv. धनं याचामहे।

इत्—*Indec* means एव (verily).

सम्-इन्धते—rt. इन्ध् (to *kindle*) 7.Ā. pres. 3. pl.

आत्कील वा उत्कील ऋषिः। एकं साम 'मनसोदोह'-नामधेयकं (क)। बृहतीच्छन्दः। अग्निर्देवता प्रातरनुवाके आश्विनशस्त्रे विनियोगः।

३ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ १र २र

अयमग्निः सुवीर्यस्येशे हि सौभगस्य ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

राय ईशे स्वपत्यस्य गोमत ईशे वृत्रहथानाम् ॥ ६ ॥ ६० ॥

अयम्। अग्निः। सुऽवीर्यस्य। ईशे। हि। सौभगस्य। रायः। ईशे। सुऽअपत्यस्य। गोऽमतः। ईशे। वृत्रऽहथानाम् ॥ ६ ॥

भाष्यसारः। अयम् अग्निः हि सुवीर्यस्य—सदोद्यमवतः कर्मिणः सौभाग्यस्य ईशे ईष्टे—ईश्वरो भवति। तथा गोमतः—गवादिपशुयुक्तस्य, स्वपत्यस्य—सुपुत्रादि-युक्तस्य, रायः—धनस्य, ईशे—ईष्टे स्वामी भवति। तथा वृत्रहथानां—वृत्राणाम् आवरकाणां शत्रुस्वरूप-पाप-विघ्न-रोगादीनाम्, हथाः—हननानि विनाशनानि, तेषामपि ईशे—ईष्टे, निवारको भवतीत्यर्थः ॥ ६ ॥

(क) 'मनसश्च दोह:'—सा० ब्रा०। मनाश्चक्षि:, दोह: SV. *Bib. Ind.*

This Agni ordains the good luck of one, possessed of heroism or (is the lord of valour, and of good luck); he is the lord of wealth consisting in offsprings and cows (cattle); he is the foremost of the slayers of *Vṛtras* (all obstructing evils e.g. sins, diseases, enemies iniquities or the like.)—6.

सा०-भा०। अनेनोत्कीलः स्तौति 'अयम्' यजनीयत्वेनाङ्गुल्या निर्दिश्यमानोऽग्निः 'सुवीर्यस्य' शोभनसामर्थ्योपेतस्य 'सौभगस्य', 'ईशे हि' ईष्टे खलु, ईश्वरो भवति—सर्वस्य बलारोग्यहेतुतया सौभाग्यकारित्वात्। तथा 'गोमतः' गवादि-पशुयुक्तस्य 'स्वपत्यस्य' शोभनापत्यस्य 'रायः' धनस्य 'ईशे' ईष्टे, पुत्रपश्वाद्युद्देशेन क्रियमाणकर्मफलसम्पादकत्वेन तत्स्वामित्वात्। तथा एवम्भूतोऽग्निः 'वृत्रहथानां' हननं हथः शत्रुभूतपापविनाशानामपि 'ईशे'। त्वयि समर्पितकर्मणामस्माकं त्वत्प्रसादात् पापक्षयो भवतीति तस्यापि स्वामी ॥ ६ ॥

६। ऋ०, सं०, ३म०, १६सू०, १ऋ०। RV. has 'ईशे महः' instead of 'ईशे हि' in the first line.

Sāy.'s addl. notes in his com. on the RV. stanza :—

ईशे—ईश ऐश्वर्ये अदादित्वात् शपो लुक्। लोपस्त आत्मनेपदेष्विति त-लोपः। सौभगस्य—सुभगस्य भावः—सौभगम्—उद्गात्रादित्वादञ्। सर्वविधीनां छन्दसि विकल्पितत्वादत्र हृद्भगेत्यादिना प्राप्ताया उत्तरपदवृद्धेरभावः। वृत्रहथानां—वृत् वर्तने। अस्मात् स्फायितंचिवंचीत्यादिना रक् प्रत्ययः। किस्त्वादगुणः। हन् हिंसागत्योरित्यस्मात् हनिकुषि० इति क्थन्। किस्त्वादनुनासिकलोपः। (वृत्र—हन्+क्थन्)।

ईशे—for ईष्टे, pres. 3. sg.

सुवीर्यस्य, सौभाग्यस्य etc.—*gen.* (षष्ठी) by अधीगर्थदयेशां कर्मणि Pāṇ. ii. 3. 52.

Sāy.'s last line in his com. above—त्वयि समर्पितकर्मणाम् etc. means—through thy favour is the destruction of the sins of us, whose good works have been delivered or renounced to thee.

वसिष्ठ ऋषिः। त्रीणि सामानि समन्त-नामधेयानि, तेषामेकस्य साम्नोऽग्निर्वसिष्ठो वा ऋषिर्वरुणो वा…ऋषिः। आग्नेयक्रतौ प्रातरनुवाके आश्विनशस्त्रे विनियोगः।

१ २ ३ १ २ ३ १र २र ३ २
त्वमग्ने गृहपतिस्त्वं होता नो अध्वरे।

१र २र ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
त्वं पोता विश्ववार प्रचेता यक्षि यासि च वार्यम् ॥ ७ ॥ ६१ ॥

त्वम् । अग्ने । गृहऽपतिः । त्वम् । होता । नः । अध्वरे । त्वम् । पोता । विश्वऽवार । प्रऽचेताः । यक्षि । यासि । च । वार्यम् ॥ ७ ॥

भाष्यसारः । हे अग्ने:, अस्माकम् अध्वरे त्वं गृहपतिरसि । त्वं होता असि । हे विश्ववार—सर्वैर्वरणीय अग्ने, त्वं पोता असि । अतः प्रचेताः—प्राज्ञस्त्वं वार्यं—वरणीयं हविः, यक्षि—देवेभ्यः यज, यासि च—अस्माकं धनं प्रापय देहीत्यर्थः ॥ ७ ॥

Thou, Agni, art the lord of the homestead, thou art the Hotṛ at our sacrifice, O (Agni) cherished by all, thou art the Potṛ, thou of exalted mind (or profoundly wise), offer the longed-for oblation (to the gods) and bring to us wealth.—7.

सा०-भा० । हे 'अग्ने' ! 'नः' अस्माकम् 'अध्वरे' यज्ञे 'त्वं' 'गृहपतिः' यजमानोऽसि । 'त्वं' 'होता' देवानामाह्वातासि । हे 'विश्ववार' ! सर्वैर्वरणीयाग्ने ! 'त्वं' 'पोता' एतन्नामक ऋत्विगसि । अतः 'प्रचेताः' प्रकृष्टमतिस्त्वं 'वार्यं' वरणीयं हविः 'यक्षि' यज । 'यासि च' अस्माकं धनं प्रापय ॥ ७ ॥

७ । ऋ०, सं०, ७म०, १६सू०, ५ऋ० । Ṛ̣V. has **'यक्षि वेषि च'** in the place of **'यक्षि यासि च'** ।

गृहपति—Agni is more closely connected with human life than any other god ; his association with the dwellings of men is peculiarly intimate ; he is the only god, to whom the epithet *gṛhapati* 'lord of the house' is frequently applied ; he dwells in every abode ṚV. vii. 15. 2. never leaving his home (viii. 40.19). The attribute 'domestic' (*damūnas*) is generally connected with him (i, 60. 4). This household deity probably represents an older order of ideas ; for in the later elaborate ritual of the three sacrificial fires, the one, from which the other two (the *Āhavanīya* or eastern and the *Dakṣiṇa* or southern) were taken,—is called the *gārhapatya* or that which belongs to *gṛhapati*. Again he, though immortal, is described as having taken up his abode among mortals (viii. 60. 1). He has been established or settled among human habitations (iii. 5. 3 ; iv. 6. 2). It is the domestic Agni, who caused mortals to settle (iii. 1. 17). He is a leader (iii. 2. 5) and a protector of settlers (i. 96. 4) and the epithet *Viśpati*—lord of settlers, is mainly connected with him—*Vide* : Macddll's Ved. Myth. Para. 35.

होता—fr. rt. हु,—an offerer of oblation, the principal priest or the invoker of gods, (esp.) a priest who, at sacrifice, invokes the gods or recites the Ṛg-Veda ;—a Ṛg-Veda priest. Four principal priests are enumerated, viz. Hotṛ, Adhvaryu, Brahman and Udgātṛ ; each of them has three assistants, so the

:otal number is sixteen, viz. Hotṛ—his assistants Maitrāvaruṇa, Acchāvāka, Grāva-stut etc. (Aśv. Śr. iv. 1. 4-6).

पोता—(stem पोतृ)—One of the 16 officiating priests at a sacrifice (an assistant of the Brahman, who is one of the 4 principal priests). *Yajñasya śodhayitā*—Sāy.; fr. rt. पू *to purify*; Brahman's assistants are—Brāhmaṇāc-chaṃśin, Agnīdhra and Potṛ. (Aśv. Śr.) for further reference, see notes on होता above.

विश्ववार—*Voc.*—adored or cherished by all,—all-desired—Sāy.

प्रचेता:—from rt. चित् *to know*,—wise (said of the gods esp. of Agni and the Āditya. 'Thou art wise'—*Wils.* प्रचेता: 'प्रकृष्टचेता:'—of profound knowledge, Nir. 8. 5.

यक्षि—(fr. rt. यज्—*to sacrifice* 1. u.), mg.—यज, offer the oblation (to the gods),—imp. 2. sg.;—*vide* gram. rules 'सेर्ह्यपिच्च', 'वा छन्दसि' Pāṇ. iii. 4. 88. (हि does not take place here) 'बहुलं छन्दसि' Pāṇ. ii. 4. 73. (शप् of cl.1. is elided), ज् is changed to क् and after it स् of सिप् becomes ष्, thus the form यक्षि is obtained; or in लेट् (subj) in the imp. sense 'लिङ्र्थे लेट्' Pāṇ. ii. 1. 34. cf. 'तॉ अध्वर उशतो यक्ष्यग्ने'—O Agni, offer oblation to them (Viśve-devāḥ—all the gods) desiring shares in our sacrifice—ṚV. vii. 39. 4.

यासि—rt. या, प्रापणे,—*to convey, to bring*;—bring to us or bestow on us wealth.

विश्वामित्र ऋषिः। एकं साम वैखानस ऋषिः दनुपुत्र आङ्गिरो वा। बृहतीच्छन्दः, अग्निर्देवता। आग्नेयक्रतौ प्रातरनुवाके आश्विनशस्त्रे च विनियोगः।

१ २ ३ १ २र ३ १ २
सखायस्त्वा ववृमहे देवं मर्त्तास ऊतये।
३ १ २र ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
अपां नपातं सुभगं सुदंससं सुप्रतूर्त्तिमनेहसम् ॥ ८ ॥ ६२ ॥

सखायः। त्वा। ववृमहे। देवम्। मर्त्तासः। ऊतये। अपांऽनपातम्। सुऽभगम्। सुऽदंससम्। सुऽप्रतूर्त्तिम्। अनेहसम् ॥ ८ ॥

भाष्यसारः। हे अग्ने, सखायः—हविर्दानादिकर्मणा दातृ-सम्प्रदानसम्बन्धेन मित्रभूताः, मर्त्तासः—मनुष्याः ऋत्विजो वयम्, अपां नपातम्—अपां नप्तारम्, सुभगं—शोभनधनम्, सुदंससं—सुकर्माणम्, सुप्रतूर्त्तिं—सत्वरगतिम्, कर्मिभिः सुखेन गन्तव्यम्, अनेहसम्—उपद्रवरहितं त्वाम् ऊतये—अस्माकं रक्षणाय, ववृमहे—वृणीमहे ॥ ८ ॥

We, mortals (the priests), thy friends, seek thee, for protection, —thee, the water's grand-child, blessed, the efficient accomplisher of mighty or splendid actions, swift and unobstructed.—8.

सा०-भा० । विश्वामित्रः स्तौति । हे अग्ने ! 'सखायः' सोमाज्यादि-हविः-प्रदानेनोपकारकत्वात् मित्राणि 'मर्त्तासः' मनुष्याः ऋत्विजो वयम् 'अपां नपातम्' अपां नप्तारं 'सुभगं' शोभनधनयुक्तम् । 'सुदंससं' सुकर्माणं 'सुप्रतूर्त्तिं' शोभनप्रतरणं कर्मानुष्ठातृभिः सुखेन गन्तव्यम् 'अनेहसम्' उपद्रवरहितम् । एतादृशन्त्वाम् 'ऊतये' रक्षणाय 'ववृमहे' वृणीमहे वृङ् संभक्तौ 'छन्दसि लुङ्लङ्लिट' इति वर्त्तमाने लिट् । क्रादित्वादिडभावः ॥ ८ ॥

इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्याने

प्रथमस्याध्यायस्य षष्ठः खण्डः ।

इति प्रथमप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे प्रथमा दशतिः ।

८ । ऋ०, सं०, ३म०, ६सू०, १ऋ० ।

ऊतये—(dat. sg.) rt. अव्+क्तिन् Pāṇ. iii. 3. 94. also 'ज्वरत्वर०' Pāṇ. vi. 4. 20. vide—SV. 1. 10.

अपां नपातम्, नपात्—is a grandson; etymological sense is न पातयति न पतत्यनेनेति वा, नञ्—पत्+णिच्+क्विप्, णिलोपः बहुलमन्यत्रापि संज्ञाच्छन्दसोः Pāṇ. vi. 4. 51. नञ् is not changed to अ, by 'नभ्राण्नपात्' Pāṇ. vi. iii. 75.

Yāska explains नपात्—as 'नपादित्यननन्तराया प्रजाया नामधेयम्, पितुरनन्तरा प्रजा पुत्राख्या भवति, अननन्तरा प्रजा पौत्राख्या' । napāt is a syn. of offspring which does not immediately succeed a person (i.e. a grandson)—Nir. 8. 5. cf. Bṛh. D. ii. 27.

Agni is the grand-child of waters inasmuch as from waters herbs and trees grow, from them Agni is begotten. 'ताभ्यः (अद्भ्यः) ओषधिवनस्पतयो जायन्ते ओषधिवनस्पतिभ्य एष जायते । तस्मादग्निरपां पौत्रः' ।

सु-दंससम्—accomplishing mighty or splendid actions. दंसस् means action, Ngh. 2. 1.—*vide* notes on पुरुदंससम् SV. 1. 76. Prof. Wils. renders this term by 'resplendent'; this is apparently not correct.

सु-प्रतूर्त्तिम्—प्रतूर्त्ति—means rapid or violent motion, speed; the compd. here, means—swift, rapid, violent, see under प्रत्वर् M. Wilm's S.E. Dict. p. 678. col. 2. तूर्त्ति is drvd. fr. rt. त्वर्; 'accessible'—*Wils.* this mg. is taken from Sāy.'s interpretation (कर्मानुष्ठातृभिः सुखेन गन्तव्यम्) ।

अनेहसम्—without a rival, unmenaced, unobstructed. Mon. W's S.E. Dict. p. 42. col. 3. dr. fr. rt. ईह्; Prof. Wils. translates this term as 'sinless'; perhaps he had in mind एनस् or अंहस् and confounded अनेहस with them.

प्रथमप्रपाठकस्य द्वितीयार्द्धे द्वितीया दशतिः ।

आग्नेयः श्यावाश्वः गौतमो वामदेव ऋषिर्वा । 'श्यावाश्वं' साम(क) । त्रिष्टुप्छन्दः(ख) अग्निर्देवता । उत्तरवेद्यामग्निस्थापनादौ विनियोगः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २र ३ १ २
आ जुहोता हविषा मर्जयध्वं नि होतारं गृहपतिं दधिध्वम् ।
३ २ ३ १ २र ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३क २र
इडस्पदे नमसा रातहव्यं सपर्यता यजतं पस्त्यानाम् ॥१॥६३॥

आ । जुहोत । हविषा । मर्जयध्वम् । नि । होतारम् । गृहपतिम् । दधिध्वम् । इडः । पदे । नमसा । रातहव्यम् । सपर्यत । यजतम् । पस्त्यानाम् ॥ १ ॥

भाष्यसारः । हे ऋत्विजः, यूयम् आजुहोत—अग्निम् आह्वयत,—तथा हविषा मर्जयध्वम्—मृडयध्वम् सुखयत, इडः—इलायाः—पूजायाः पृथिव्याः वा पदे—स्थाने उत्तरवेद्यामित्यर्थः । होतारं गृहपतिम् अग्निं निदधिध्वम्—सम्यक् स्थापयत । नमसा—नमस्कारेण, हविषा वा सह । रात-हव्यं—रातं दत्तं हव्यं हविर्यस्मै तं दत्तहविष्कम्, पस्त्यानां—यज्ञगृहाणां मध्ये, यजतं—यज्ञार्हम्, अग्निम्, सपर्यत—परिचरत ॥ १ ॥

(O priests), invoke (Agni); make him blithe with oblation; establish him, the lord of the house, the Hotṛ (principal priest) in the site of 'Ilā' (worship or earth) i, e, on the northern altar; in the holy houses meant for sacrifice, with homage or offerings, serve him, worthy of adoration,—to whom offerings are presented.—1.

सा०-भा० । हे ऋत्विजः ! 'आ जुहोत' अग्निमाह्वयत । किञ्च, 'हविषा मर्जयध्वं' मृडयध्वं सुखयध्वम् । डकारस्य जकारश्छान्दसः । अपि च 'इडः' इलायाः पदे उत्तरवेद्यामित्यर्थः । 'होतारं' देवानामाह्वातारम् । 'गृहपतिं' गृहपालकम् अग्निम् । 'निदधिध्वं' निःशेषेण धारयध्वम् । किञ्च, 'नमसा' नमस्कारेण हविषा वा युक्तम् । 'अतएव 'रातहव्यं' दत्तहविष्कम् । 'पस्त्यानां' यज्ञगृहाणां मध्ये । 'यजतं' यजनीयं पूजनीयमग्निम् । 'सपर्यत' परिचरत ॥ १ ॥

(क) 'श्यावाश्वं'—चां० ब्रा० ।
(ख) 'त्रिष्टुभो रुद्राः' (११)—पि०,छ०,सू० ३।६ त्रैष्टुभः पादः सर्वैकादशाक्षरः । The Triṣṭup metre consists of four Pādas of 11 syllables each.

१। इयम् ऋक् ऋग्वेदे नास्ति।

जुहोता—जुहुत (class. form.) rt. हु *to sacrifice* imp. 2. pl. the last vowel is long by 'ऋचि तुनुघमक्षुतङ्०' Pāṇ. vi. 3. 133.

मर्जयध्वम्—rt. 'मृज्' (शुद्धौ, *to cleanse*)+caus. imp. 2. pl.—'मृजेर्वृद्धिः' Pāṇ. vii. 2. 114. व्यत्ययेन वृद्ध्यभावः।

नि-दधिध्वम्—निदध्वम्; नि-धा, (*to place, to set up* 3. u.) Imp. 2. sg. व्यत्ययेन इडागमः। 'Home's Lord'—*Grfth.*

इळस्पदे—in the place of sacred libation i. e. at the sacrificial altar or place of offering. rt. ईड् (स्तुतौ, *to worship*) क्विप् ह्रस्वश्च, ई of the rt. is changed to इ; stem इड् gen. sg.=इडः। इडः पदे=इडस्पदे, विसर्गस्य सः 'इडाया वा' Pāṇ. viii. 3. 54. 'fr. rt. इष्, a refreshing draught or libation offered to the gods':—M. W. इड्—अन्नम्—Ngh. 2.7.

रात-हव्यम्—referring to अग्निम्; rt. रा (दाने, *to give* 2. p) क्त। 'रातं' (दत्तं) 'हव्यं' (हविः) यस्मै तम्,—to whom oblation is presented.

पस्त्यानाम्—गृहाणाम्, यज्ञ-गृहाणाम्। पस्त्यं—गृहम्—Ngh. 3. 4; in this sense the word is found in class. Sans. cf. पस्त्यं प्रयातुमथ तं प्रभुरापपृच्छे—कीर्त्ति कौ० ६, ७४।

यजतम्—यष्टव्यम्, worthy of reverence. rt. यज्+कर्मणि अतच् by 'भृमृदृशियजि०' uṇ. 3. 110. cf. 'हिरण्यशम्यं यजतो बृहन्तम्'—ṚV. i. 35. 4.

सपर्यता—rt. सपर् (पूजायाम्, *to worship*) यक् कण्ड्वादित्वात्+लोट् त, imp. 2. pl. the last vowel is prolonged by 'ऋचि तुनु०' Pāṇ. vi. 3. 133.

वार्षहव्य उपस्तुत ऋषिः। द्वे सामनी 'ऋतु'नामके(क)। जगतीच्छन्दः(ख)। अग्निर्देवता। प्रातरनुवाके आश्विनशस्त्रे च विनियोगः।

१ २उ ३ १ २ ३ २ ३ २उ ३ १ २ ३ २ ३ १ २

चित्र इच्छिशोस्तरुणस्य वक्षथो न यो मातरावन्वेति धातवे।

२ १ २र ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २र ३ २ १ २

अनूधा यदजीजनदधा चिदा ववक्षत्सद्यो महि दूत्यं चरन् ॥२॥६४॥

चित्रः। इत्। शिशोः। तरुणस्य। वक्षथः। न। यः। मातरौ। अनुऽएति। धातवे। अनूधाः। यत्। अजीजनत्। अध। चित्। आ। ववक्षत्। सद्यः। महि। दूत्यम्। चरन् ॥ २ ॥

भाष्यसारः। शिशोः—शिशुभूतस्य तरुणस्य अग्नेः वक्षथः—हविर्वहनम्, चित्र इत् आश्चर्य एव। यः जातोऽग्निः मातरौ—सर्वस्य निर्मात्र्यौ द्यावापृथिव्यौ, मातृभूतम् अरणीद्वयं वा, धातवे—स्तन-पानाय, न अन्वेति—नानुगच्छति, यथा शिशुर्जात एव

(क) ऋतुसामनी च—भा० ब्रा०।

(ख) 'जगत्या आदित्याः'—पि० सू० ३।४। The Jagati metre consists of four Pādas of 12 syllables each, two Pādas forming a hemistich.

स्तन्यपानाय मातरमपेक्षते नायं तथेति भावः। यत् चित्—यदेव, अजीजनत्—ऋत्विक् अरणीभ्यामेनमग्निमुत्पादितवान्, अध—अथ, उत्पत्त्यनन्तरम् सद्य एव, अनूधाः—स्तनमनपेक्षमाणः स्वयमेव प्रज्वलन्, महि—महत्, दूत्यं—दूतकर्म, चरन्—कुर्वन् आ-ववक्षत्—देवान् प्रति हवींष्यावहति ॥ २ ॥

Strange, indeed, is the transmission (of oblation to gods) by the young child (Agni), who does not require the parents (Heaven and Earth) or the twain mothers the *Aranīs*—the two fire-sticks) to drink; no sooner is he generated than he, doing without the udder, accepting the noble embassy (bt. sacrificers and gods)—conveys the oblations to the gods.—2.

सा०-भा०। 'शिशोः' शिशुभूतस्य। अतएव 'तरुणस्य' अग्नेः। 'वक्षथः' वक्षेरौणादिकोऽथप्रत्ययः। हविर्वहनं 'चित्रइत्' आश्चर्यभूतमेव। 'यः' जातोऽग्निः। 'मातरौ' सर्वस्य निर्मात्र्यौ, सर्वस्य मातृभूते द्यावापृथिव्यावरण्यौ वा। 'धातवे' धेट् पाने 'तुमर्थे०' इति (पा० ३,४,९) तवेन्-प्रत्ययः। स्तनपानाय 'न अन्वेति' न गच्छति। इण् गतौ लटि उपसर्गेण समासः। तिङि चोदात्तवतीति (पा० ८,१,७१) गतेर्निघातः। 'अनूधाः' नञा बहुव्रीहिसमासः, तस्मिन् अनङ्स्त्रियामिष्टत्वात् अत्रानङ्भावः, प्रत्येक-विवक्षया एकवचनम्, ऊधोरहितः सन् अयं लोकोऽसौ लोकश्च। 'यत्' यदि। एनमग्निम्। 'अजीजनत्' जनयेत्, तर्हि स्तनपानाय न गच्छतीति युक्तम्, तथा न भवति, किन्तु द्यावापृथिव्यौ हि सर्वेषां कामदुघे खलु। तथापि न याति। तस्मा-दस्य हविर्वहनं विचित्रम्। 'अध चित्' उत्पत्त्यनन्तरमेव। 'सद्यः' तदानीमेव। शीघ्रं, 'महि' महत्। 'दूत्यं'—'दूतस्य भागकर्मणी' (पा० ४,४, १२०) इति कर्मणि यत्-प्रत्ययः,—दूतकर्म 'चरन्' आचरन्। 'आ-ववक्षत्' देवान् प्रति हवींष्यावहति ॥ २ ॥

२। ऋ०सं० १०म० ११५सू० १ऋ०।

'चित्र:'—*vide* notes on SV. 1. 40. cf. स चित्रचित्र' चितयन्तमस्मे चित्रक्षत्र चित्रतमम् ṚV. vi. 6. 7. here the word *chitra* is alliteratively repeated.

शिशोः तरुणस्य—of the tender youngling or infant, rfs. to Agni.

वक्षथः—carrying, conveyance; dr. वह्+अथ-प्रत्यय: 'शीङ्शपि'० uṇ. iii. 113. M. W. has dervd. the word from rt. 'वक्ष्' to grow, and meant invigoration, growth. cf. S.E. Dict. p. 911. vol. 3. Grfth. has adopted this sense and translated—'the growth'. cf. 'सूर्यस्येव वक्षथो ज्योतिरेषां समुद्रस्येव महिमा गभीरः'—Nir. 11. 20.

मातरौ—drvd. from rt. 'मा', du. father and mother (ṚV. 3. 3. 33.) also *vide*: Ved.Myth. Macdonell, p. 98. para 3.